

Γενετικά σχεδιασμένη σωτηρία; Από τον Jürgen Habermas στον Γρηγόριο Νύσσης

Βασιλείου Δ. Χριστοδουλάκη*

1. Εισαγωγή

Οι σύγχρονες εξελίξεις της γενετικής επιστήμης και της γενετικής μηχανικής έχουν καταστήσει τεχνικά έφικτη μία πρωτοποριακή δυνατότητα: την τροποποίηση του ανθρώπινου γονιδιώματος (*gene editing/genome editing*). Μέσα από τις σύγχρονες τεχνολογίες νουκλεασών έχει καταστεί έφικτη ή πραγματοποίηση στοχευμένων παρεμβάσεων στο μοριακό επίπεδο της λειτουργίας του DNA ή του RNA, με σκοπό να τροποποιηθούν σκόπιμα τὰ δομικά ή λειτουργικά χαρακτηριστικά βιολογικών οργανισμών¹.

Η παρούσα μελέτη αναπτύσσεται γύρω από αυτήν την πολλά υποσχόμενη επιστημονική και τεχνολογική εξέλιξη (την έπεξεργασία του ανθρώπινου γονιδιώματος) και από τις προκλήσεις που αυτή θέτει για τὸ μέλλον της ανθρωπότητας. Χωρὶς νὰ παραβλέπονται τὰ ζητήματα ασφάλειας και δικαιοσύνης που τίθενται ἀναπόφευκτα, τὸ ἐνδιαφέρον τῆς παρούσας ἐργασίας ἐπικεντρώνεται στὴ σχέση τῆς μὲ τὴν ἰδέα τῆς

* Ὁ Βασίλειος Δ. Χριστοδουλάκης εἶναι διδάκτωρ Φιλοσοφίας τοῦ Δικαίου τῆς Νομικῆς Σχολῆς τοῦ Ἐθνικοῦ καὶ Καποδιστριακοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν καὶ μέλος Σ.Ε.Π. τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἀνοικτοῦ Πανεπιστημίου.

1. Οἱ κύριες ἐπιστημονικὲς πληροφορίες γιὰ τὸ ὑπὸ πραγμάτευση θέμα ἀντλήθηκαν ἀπὸ τὸ The Nuffield Council on Bioethics, *Genome editing: an ethical review*, 2016, <https://www.nuffieldbioethics.org/publications/genome-editing-an-ethical-review> [22.09.2023], καθὼς καὶ ἀπὸ τὴν Ἐθνικὴ Ἐπιτροπὴ Βιοηθικῆς, *Ἐκθεση. Γενετικὴ ἐπεξεργασία τοῦ γονιδιώματος*, Βασιλικὴ Μολλάκη, Τάκης Βιδάλης (εἰσηγητὲς), 2016, https://bioethics.gr/api/files/download/1508/REPORT_Gene_editing_FINAL_GR.pdf?attachment=false [22.09.2023].

ἐλευθερίας τοῦ προσώπου. Εἰδικώτερα, ἡ ἐργασία παρουσιάζει τὴν προβληματικὴ ποὺ σχετίζεται μὲ τὴ χρήση τῶν καινοτόμων μεθόδων γιὰ σκοποὺς «βελτίωσης» τοῦ ἀνθρωπίνου γονιδιώματος καὶ κατόπιν ἐπιχειρεῖ μέσῳ ἑνὸς ὑποθετικοῦ παραδείγματος νὰ ἀναδείξει μίαν ἐνδιαφέρουσα ἐπαλληλία φιλοσοφικῶν καὶ θεολογικῶν ἐπιφυλάξεων σχετικὰ μὲ τὴν βελτιωτικὴν χρήση τοῦ γενετικοῦ σχεδιασμοῦ.

2. Τεχνολογίες ἐπεξεργασίας τοῦ ἀνθρωπίνου γονιδιώματος

Οἱ σύγχρονες μέθοδοι ἐπεξεργασίας τοῦ γονιδιώματος βασίζονται στὴ χρήση εἰδικῶν ἐνζύμων, ποὺ ὀνομάζονται νουκλεάσες. Στὴ σχετικὴ ἔκθεσή της, ἡ Ἑθνικὴ Ἐπιτροπὴ Βιοηθικῆς πληροφορεῖ μὲ τρόπο συνοπτικὸ καὶ εὐληπτο γιὰ τὸν τρόπο ποὺ λειτουργοῦν αὐτὲς οἱ μέθοδοι:

Οἱ νουκλεάσες αὐτὲς κόβουν τοὺς δύο κλώνους τοῦ DNA σὲ συγκεκριμένες καὶ στοχευμένες θέσεις στὸ γονιδίωμα. Στὸ κύτταρο, τὰ ρήγματα στὸ DNA ἐπιδιορθώνονται μὲ τὴ βοήθεια δύο μηχανισμῶν, τοῦ ὁμόλογου ἀνασυνδυασμοῦ (HR, Homologous Recombination) καὶ τῆς σύνδεσης μὴ-ὁμόλογων ἁκρῶν (NHEJ, Non-Homologous End-Joining), ἔχοντας ὡς ἀποτέλεσμα τὴν προσθήκη, ἀφαίρεση ἢ ἀντικατάσταση συγκεκριμένων ἀλληλουχιῶν τοῦ DNA. Ἔτσι, ἡ δυνατότητα νὰ δημιουργοῦνται στοχευμένα ρήγματα στὸ γονιδίωμα ὁργανισμῶν σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴ δυνατότητα ἐπιδιόρθωσής τους, ἔφεραν ἐπανάσταση στὴν ἐπεξεργασία/ἐπιδιόρθωση τοῦ γονιδιώματος².

Μὲ τὴν τεχνολογία τῶν νουκλεασῶν πραγματοποιεῖται ἐπεξεργασία τοῦ γονιδιώματος, προκειμένου νὰ διορθωθοῦν στοχευμένες γενετικὲς ἀνωμαλίες ποὺ εὐθύνονται γιὰ ἀσθένειες ὅπως ἡ κυστικὴ ἰνωση, ἡ αἰμοφιλία, ἡ νόσος τοῦ Χάντιγκτον κ.ἄ. καὶ ἔτσι ἐλπίζεται μακροπρόθεσμα νὰ ἐξαλειφθοῦν σοβαρὲς καὶ θανατηφόρες ἀσθένειες τοῦ ἀνθρώπου.

Δύσκολα θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ ἀρνηθεῖ ὅτι αὐτὸ ἀποτελεῖ μίαν σημαντικὴ πρόοδο γιὰ τὴν ἐπιστῆμη καὶ τὴν ἀνθρωπότητα. Ἐφ' ὅσον ἡ γονιδιακὴ ἐπεξεργασία χρησιμοποιεῖται γιὰ τὴν πρόληψη καὶ τὴ

2. Ἑθνικὴ Ἐπιτροπὴ Βιοηθικῆς, Ἐκθεση. *Γενετικὴ ἐπεξεργασία τοῦ γονιδιώματος*, ὁ.π., σσ. 4-5.

θεραπεία γενετικών ανωμαλιών και προδιαθέσεων ασθενειών και – επί πλέον – πληροί τους όρους ασφάλειας, τίποτε δεν φαίνεται να διαφοροποιεί – από ήθικης απόψεως – τη γενετική επεξεργασία με σκοπό τη θεραπεία από τις συμβατικές θεραπευτικές μεθόδους: ή εφαρμογή της προγεννητικά, με επέμβαση στο ανθρώπινο γονιδίωμα *in utero* ή στο πλαίσιο της εξωσωματικής γονιμοποίησης και του προεμφυτευτικού ελέγχου είναι προτιμώτερη από τη μετά από τη γέννηση του παιδιού υποβολή του ίδιου και της οικογένειάς του σε μακρές και επίπονες θεραπευτικές ταλαιπωρίες. Έξ άλλου, η επέμβαση στο γονιδίωμα προεμφυτευτικά αυξάνει την πιθανότητα επιτυχούς κύησης ενός υγιούς έμβριου, διεγνωμένα απαλλαγμένου από συγκεκριμένες γενετικές ανωμαλίες.

Εάν δέ, εκτός από τις επιφυλάξεις για ζητήματα ασφάλειας, ξεπεραστούν στο μέλλον και οι επιφυλάξεις αναφορικά με ζητήματα δικαιοσύνης (διανεμητικής και διαγενεακής), εάν δηλαδή η θεραπευτική γενετική επεξεργασία καταστεί ευρέως διαθέσιμη στην ανθρωπότητα και διασφαλισθεί επιστημονικά ότι δεν θα επιφέρει ανεξέλεγκτες αλλοιώσεις στο γονιδίωμα των μελλοντικών γενεών, τότε ίσως λίγα ζητήματα θα μένει να συζητηθούν αναφορικά με μία ευρεία χρήση της θεραπευτικής γενετικής επεξεργασίας.

3. Ο διάλογος για τη «βελτιωτική» επεξεργασία του ανθρώπινου γονιδιώματος

Παρά τα ανωτέρω, σοβαροί προβληματισμοί εγείρονται τόσο στην κοινωνία όσο και στον επιστημονικό χώρο, καθώς, πέραν των θεραπευτικών χρήσεων των τεχνολογιών επεξεργασίας του γονιδιώματος, είναι επίσης δυνατή η επεξεργασία με σκοπό τη «βελτίωση» ή «ένισχυση» των υπαρχόντων φυσικών και πνευματικών χαρακτηριστικών του ανθρώπου (αναφερόμενη στην διεθνή βιβλιογραφία ως “*human enhancement*”). Μέσω της προαναφερθείσας, διαρκώς εξελισσόμενης και σχετικά απλής τεχνολογίας CRISPR/Cas9, η γονιδιακή επεξεργασία μπορεί να στοχεύσει έναν μεγάλο αριθμό γονιδίων ταυτόχρονα και να επιτύχει την εισαγωγή στον οργανισμό γονιδίων που δεν θα υπήρχαν κατά τη φυσική εξέλιξη.

Με αὐτὸν τὸν τρόπο ὑποστηρίζεται ὅτι ἡ γονιδιακὴ ἐπεξεργασία θὰ ἐπέτρεπε τὴν ἐνίσχυση τῶν ἀνθρωπίνων ἱκανοτήτων σὲ ὑπερφυσικὰ ἐπίπεδα³.

Ἡ δυνατότητα αὐτὴ ἔχει προκαλέσει ἔντονους προβληματισμούς καὶ διχογνωμίες στὸν ἐπιστημονικὸ καὶ τὸν φιλοσοφικὸ διάλογο καὶ ἀπασχολεῖ ὁλοένα καὶ περισσότερο τὸν δημόσιο λόγο. Ἀπὸ τὶς πλεῖστες (ἐπιστημονικές, ἐπιστημονικοφανεῖς καὶ δημῶδεις) ἀπόψεις ποὺ ἐκφράζονται ὑπὲρ καὶ κατὰ, τὴν παροῦσα ἐνότητα θὰ ἀπασχολήσουν τὰ ἠθικοφιλοσοφικὰ ἐπιχειρήματα ποὺ ἀναπτύσσονται σχετικὰ μὲ αὐτήν. Τὰ ἐπιχειρήματα αὐτὰ κινοῦνται ἀπὸ τὶς ἐπιφυλάξεις γιὰ τὸν περιορισμὸ τῆς αὐτονομίας τοῦ προσώπου καὶ τὴν ἀνάδυση μιᾶς «νέας εὐγονικῆς» μέχρι τὶς προτάσεις εὐρείας καὶ γενικευμένης υἱοθέτησης τῶν μεθόδων ἐπεξεργασίας τοῦ ἀνθρωπίνου γονιδιώματος πρὸς τὸν σκοπὸ τῆς μεγιστοποίησης τῆς ἀτομικῆς καὶ κοινωνικῆς εὐημερίας.

Εἰδικώτερα, ὅσοι ἐκφράζουν ἐπιφυλάξεις ἰσχυρίζονται πὼς ἡ τροποποίηση γονιδίων ἀνοίγει τὸν δρόμο πρὸς τὴ «θετικὴ εὐγονικὴ» καὶ τὴ δημιουργία «σχεδιασμένων ἀπογόνων» (“designer babies”). Μὲ τὰ «κατὰ παραγγελία μωρά» –συνεχίζει τὸ ἐπιχείρημα– αἴρεται ἐκ προοιμίου ἡ δυνατότητα γνήσιου αὐτοπροσδιορισμοῦ τοῦ ἀτόμου ποὺ θὰ γεννηθεῖ μὲ τροποποιημένο τὸ γονιδίωμά του, καθὼς θὰ προσδιορίζεται (ἢ θὰ περιορίζεται) ἡ ἀνάπτυξη τῆς προσωπικότητάς του ἀπὸ τὶς μὴ ἀναστρέψιμες γενετικὲς προεπιλογές τῶν γονιῶν του. Ἐνῶ μία ἄλλη ἔνσταση ἐστιάζει στὸν κίνδυνο ἢ εὐρεία καθιέρωση καὶ χρῆση τῶν νέων αὐτῶν βιοτεχνολογιῶν δυνατοτήτων νὰ ὀδηγήσει στὸ δυστοπικὸ σενάριο ἢ ἐξέλιξη τοῦ ἀνθρώπινου εἴδους νὰ καθορίζεται μελλοντικὰ μὲ ὅλως συγκυριακὰ καὶ αὐθαίρετα κριτήρια, ἢ βράσει τῶν ἐκάστοτε κρατουσῶν κοινωνικῶν καὶ πολιτικῶν ἀντιλήψεων⁴.

3. Ἐθνικὴ Ἐπιτροπὴ Βιοηθικῆς, ὅ.π.. Ἐπίσης, βλ. Τ. Βιδάλης, Βασιλικὴ Μολλάκη, *Βελτίωση χαρακτηριστικῶν τοῦ ἀνθρώπου - Ἐπίδραση στὴν πνευματικὴ καὶ ψυχικὴ κατάσταση*, Ἐκθεση γιὰ τὴν Ἐθνικὴ Ἐπιτροπὴ Βιοηθικῆς, 2012, καὶ Βασιλικὴ Μολλάκη, Τ. Βιδάλης, *Βελτίωση χαρακτηριστικῶν τοῦ ἀνθρώπου - Φυσικὰ χαρακτηριστικά*, Ἐκθεση γιὰ τὴν Ἐθνικὴ Ἐπιτροπὴ Βιοηθικῆς, 2013.

4. Ἀπὸ τοὺς (πολλοὺς) ἐπικριτὲς τῶν σύγχρονων μεθόδων ἐπεξεργασίας τοῦ ἀνθρωπίνου γονιδιώματος μὲ σκοπὸ τὴ βελτίωση μποροῦν ἐδῶ νὰ ἀναφερθοῦν οἱ ἠθικοὶ καὶ πολιτικοὶ φιλόσοφοι Jürgen Habermas, Michael Sandel, Francis Fukuyama καὶ Leon R. Kass, οἱ ὁποῖοι ἔχουν ἀσχοληθεῖ τὰ τελευταῖα χρόνια συστηματικὰ μὲ τὸ ὑπὸ ἐξέτασιν

Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, οἱ ὑποστηρικτὲς τῶν βελτιωτικῶν γενετικῶν παρεμβάσεων τοποθετοῦν συνήθως τὸ ζήτημα στὴ βάση ἑνὸς διλήμματος: «*τυχαιότητα ἢ ἐπιλογή*»;». Ἰσχυρίζονται ὅτι ἡ γονιδιακὴ τυχαιότητα τοῦ «φυσικοῦ» τρόπου ἀναπαραγωγῆς δὲν ἔχει κανένα ἠθικὸ ἔρεισμα, ἐνῶ ἡ ἐπιλογή τῶν γενετικῶν βελτιώσεων συντελεῖ στὴν ἐξασφάλιση τῶν προϋποθέσεων γιὰ μιὰ καλύτερη ζωὴ τοῦ ἀτόμου, μέσῳ τῆς ἐπαύξεσης τῶν ὑγιῶν γονιδίων στὸν ὀργανισμό. Τὸ ἄτομο ποὺ θὰ γεννηθεῖ μέσα ἀπὸ μία τέτοια ἐπιλογή, θὰ ξεκινᾷ τὴ ζωὴ του μὲ ἓνα ἐνισχυμένο γενετικὸ δυναμικὸ, ποὺ θὰ τοῦ παρέχει ὅλες τὶς προϋποθέσεις γιὰ τὴν καλύτερη δυνατὴ ἀξιοποίηση τῶν ἱκανοτήτων του καὶ τὴν αὐτοεκπλήρωσή του. Ὅχι λιγώτερης σημασίας θεωροῦν ἐξ ἄλλου καὶ τὸ εὐρύτερο κοινωνικὸ ὄφελος: Οἱ ιατροφαρμακευτικὲς δαπάνες γιὰ τὴν πρόληψη καὶ τὴν ἀντιμετώπιση γενετικῆς προέλευσης «*μειονεκτημάτων*» καὶ «*ἀνισοτήτων*» θὰ μειωθοῦν ὅχι μόνο γιὰ τὸ φέρον ἄτομο ἀλλὰ καὶ γιὰ τὸ σύστημα δημόσιας υγείας (ἀλλὰ καὶ ἐκπαίδευσης), μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ἐξοικονομηθοῦν πόροι καὶ μέσα γιὰ τὴν προαγωγή τοῦ συνολικοῦ ἐπιπέδου υγείας καὶ γιὰ τὴν ἀνοδο τοῦ γενικώτερου βιοτικοῦ ἐπιπέδου τῆς κοινωνίας⁵.

ἀντικείμενο. Ἐνδεικτικὰ βλ. M. Sandel, *Ἐνάντια στὴν τελειότητα. Ἡ ἠθικὴ στὴν ἐποχὴ τῆς γενετικῆς μηχανικῆς*, μετάφρ. Δ. Γκιννοσάτης, Ἀλεξάνδρεια, Ἀθήνα 2011· F. Fukuyama, *Our posthuman future. Consequences of the Biotechnology Revolution*, Picador, New York 2002· L. Kass, "Ageless Bodies, Happy Souls: Biotechnology and the Pursuit of Perfection", *The New Atlantis. A journal of Technology and Society* 1 (2003), σσ. 9-28. Στὸν Habermas θὰ γίνῃ εἰδικὴ ἀναφορὰ κατωτέρω.

5. Θεμελιακῆς σημασίας γιὰ τὴν υπεράσπιση μιᾶς σύγχρονης «φιλελεύθερης εὐγονικῆς» μέσῳ (καὶ) τεχνικῶν γονιδιακῆς βελτίωσης θεωρεῖται τὸ ἔργο τῶν A. Buchanan, D. Brock, N. Daniels, D. Wikler, *From Chance to Choice – Genetics and Justice*, Cambridge University Press, Cambridge 2001, στὸ ὁποῖο οἱ συγγραφεῖς θέτουν τὸ προαναφερθὲν διλήμμα καὶ κάνουν μιὰ συστηματικὴ ἀνάλυση τῶν σύγχρονων βιοεπιστημονικῶν δυνατοτήτων. Ἐπίσης βλ. N. Agar, *Liberal Eugenics – In defense of Human Enhancement*, Blackwell, Oxford, U.K 2004· J. Harris, *Enhancing Evolution: The Ethical Case for Making Better People*, Princeton University Press, Princeton 2010· J. Savulescu, N. Bostrom (eds.), *Human Enhancement*, Oxford University Press, Oxford 2007· J. Savulescu, "Why genetic testing for genes for criminality is morally required", *Princeton Journal of Bioethics* 4 (2001), σσ. 79-97· J. Savulescu, "Procreative beneficence: why we should select the best children", *Bioethics* 5-6 (2001), σσ. 413-26· C. Gyngell, H. Bowman-Smart, J. Savulescu, "Moral reasons to edit the human genome: picking up from the Nuffield report", *Journal of Medical Ethics*, 45 (2019), σσ. 514-523.

Ὁρόσημο στὸν σχετικὸ διάλογο ἀποτελεῖ ἀπὸ τὸν Ἰούλιο τοῦ 2018 ἡ σχετικὴ ἔκθεση τοῦ ἔγκριτου καὶ διεθνῶς ἀναγνωρισμένου βρετανικοῦ Nuffield Council on Bioethics, ἡ ὁποία, βασιζόμενη κυρίως σὲ ἠθικὲς ἀρχές (καὶ δευτερευόντως σὲ ἐφαρμογὲς τῆς νέας τεχνολογίας), ὑποστήριξε ὅτι *ὅποιαδῆποτε* ἐπὶ μέρους ἐφαρμογὴ τῆς ἐπεξεργασίας τοῦ ἀνθρωπίνου γονιδιώματος θὰ μποροῦσε νὰ εἶναι ἠθικὰ ἐπιτρεπτή, ὑπὸ τὴν προϋπόθεση ὅτι συνάδει μὲ τὴν προώθηση τῆς ἀτομικῆς εὐημερίας καὶ τῆς κοινωνικῆς ἀλληλεγγύης⁶.

Ἐν τούτοις, τὸ θέμα ἀπέχει μακρὰν ἀπὸ τὸ νὰ θεωρηθεῖ λήξαν, καθὼς τὰ ἐριζώμενα βιοηθικὰ ζητήματα δὲν κλείνουν συνήθως μὲ γνωμοδοτήσεις εἰδικῶν καὶ ἀποφάσεις ἐπιτροπῶν, οὔτε ἀκόμη καὶ μὲ νομοθετικὲς ρυθμίσεις. Ὁ διάλογος συνεχίζεται ἔντονος, ὅχι μόνον ἐπειδὴ ἔννοιες ὅπως ἡ «ἀτομικὴ εὐημερία» ἐμπλέκουν ποικίλες ἀντιλήψεις περὶ τοῦ ἀγαθοῦ καὶ –ὡς ἐκ τούτου– εἶναι ἐγγενῶς ἐκτεθειμένες στὴν ὑποκειμενικότητα καὶ τὸν σχετικισμό, ἀλλὰ καὶ ἐπειδὴ ἀκόμη καὶ οἱ ὅροι «ὕγεια», «ἀσθένεια», «φυσιολογικὸ», «θεραπεία» δύσκολα μποροῦν νὰ ἀπεμπλακοῦν ἀπὸ τὰ κοινωνικά, πολιτικά καὶ εὐρύτερα πολιτισμικά συμφραζόμενά τους⁷.

Κατ' ἀκριβολογίαν, ἀκόμη καὶ σήμερα κυριαρχοῦν στὸν δημόσιο λόγο ἀλλὰ καὶ μεταξὺ τῶν ἐπιστημόνων καὶ τῶν φιλοσόφων οἱ ἐπιφυλάξεις σχετικὰ μὲ τὴν ἐφαρμογὴ τῶν γενετικῶν βελτιώσεων. Ἀπὸ τὴν πλειάδα φιλοσοφικῶν ἐπιχειρημάτων ποὺ διατυπώνονται μὲ ἔντονες ἐπιφυλάξεις πρὸς τὴν γενετικὴ ἐνίσχυση τοῦ ἀνθρωπίνου γονιδιώματος, θὰ παρουσιασθεῖ ἀμέσως παρακάτω τὸ ἐπιχείρημα ποὺ ἀνέπτυξε στὶς ἀρχὲς τοῦ αἰῶνα ὁ μεγάλος ἐν ζωῇ Γερμανὸς φιλόσοφος Jürgen Habermas μὲ βάση τὴν ἀρχὴ τῆς αὐτονομίας. Ὁ λόγος ποὺ ἐπιλέγεται τὸ χαμπερμασιανὸ ἐπιχείρημα τῆς αὐτονομίας δὲν εἶναι μόνον ἡ διαχρονικὴ ἐπίδραση αὐτοῦ καὶ τῶν

6. The Nuffield Council on Bioethics, *Genome editing and human reproduction: social and ethical issues*, 2018· <http://www.nuffieldbioethics.org/publications/genome-editing-and-human-reproduction> [22.09.2023].

7. Γιὰ ἓναν διάλογο σχετικὰ μὲ τοὺς εὐρύτερους θεωρητικούς/γνωσιολογικούς προβληματισμούς ποὺ συνέχονται μὲ τίς ἔννοιες αὐτὲς βλ. C. Boorse, "Health as a Theoretical Concept", *Philosophy of Science* 44 (1977), σσ. 542-573· M. Bunzl, "Comment on 'Health as a Theoretical Concept'", *Philosophy of Science* 47 (1980), σσ. 100-115· R. Wachbroit, "Normality as a Biological Concept", *Philosophy of Science* 61 (1994), σσ. 579-591· I. De Melo-Martin, "On our obligation to select the best children: a reply to Savulescu", *Bioethics* 18, 1 (2004), σσ. 72-83.

κριτικών αναδιατυπώσεών του⁸ στον βιοηθικό διάλογο αλλά και μία απρόσμενη συγγένειά του με την πατερική παράδοση της Ἐκκλησίας.

4. Τὸ ἐπιχείρημα τοῦ Habermas γιὰ τὴν αὐτονομία

Στὴν αὐγὴ τοῦ 21ου αἰ., καὶ ἐνῶ οἱ συζητήσεις γιὰ τὶς καινοτόμες βιοτεχνολογικὲς μεθόδους ἦταν ἤδη σὲ ἔντονη ἐξέλιξη, ὁ Habermas δημοσίευσε μία μονογραφία τοῦ ποὺ ἔμελλε νὰ ἐπηρεάσει καίρια τὸν σχετικὸ διάλογο. Στὸ ἔργο του: *Τὸ μέλλον τῆς ἀνθρώπινης φύσης – Πρὸς μίαν φιλελεύθερη εὐγονική*,⁹ ὁ εἰσηγητὴς τῆς –καντιανῆς ἔμπνευσης– φορμαλιστικῆς καὶ διαδικαστικῆς «ἐπικοινωνιακῆς ἠθικῆς» ἐξέπληξε πολλοὺς (ὄχι πάντοτε θετικά¹⁰) ἐπιχειρηματολογώντας γιὰ μία στροφὴ πρὸς τὰ «οὐσιαστικὰ περιεχόμενα». Ἄν καὶ προερχόμενος ἀπὸ τὴ μαρξιστικὴ κριτικὴ θεωρία καὶ αὐτοπροσδιοριζόμενος ὡς «θρησκευτικὰ ἄμουςος»¹¹, ὁ Habermas προσέγγισε τὰ βιοηθικὰ ζητήματα τῆς νέας χιλιετίας μὲ ἀναφορὰ στὸν θεολογικὸ λόγο καὶ τὶς ιδέες τοῦ φιλοσόφου τοῦ 19ου αἰ. καὶ εἰσηγητῇ τοῦ χριστιανικοῦ ὑπαρξισμοῦ, Søren Kierkegaard (Σαῖρεν Κίρχεγκωρ).

Τὸ ἐπιχείρημα ποὺ ἀναπτύσσει ὁ Habermas στὸ ἔργο αὐτὸ σηματοδοτεῖ τὴ μετακίνησή του ἀπὸ τὴ θεμελιώδη γιὰ τὴ δεοντοκρατικὴ ἠθικὴ φορμαλιστικὴ ιδέα τοῦ «ὀρθοῦ» πρὸς τὴν περιεχομενικὰ καὶ ἀξιολογικὰ

8. Ἐνδεικτικὰ βλ. H. Haker, "Habermas and the Question of Bioethics", *European Journal for Philosophy of Religion* 11, 4 (2019), σσ. 61-86.

9. J. Habermas, *Die Zukunft der menschliche η Natur. Auf dem Weg zu einer liberalen Eugenik? – Glauben und Wissen*, Sihrkamp Verlag, Frankfurt am Main 2001. Ἑλληνικὴ ἔκδοση: Γ. Χάμπερμας, *Τὸ μέλλον τῆς ἀνθρώπινης φύσης: Πρὸς μίαν φιλελεύθερη εὐγονική; Πίστη καὶ Γνώση*, μετάφρ. Μαρία Τοπάλη, ἐκδ. Scripta, Ἀθήνα 2004. Οἱ ἀναφορὲς στὸ ἔργο αὐτὸ κατωτέρω γίνονται μὲ παραπομπὲς στὶς σελίδες τῆς ἐλληνικῆς ἔκδοσης.

10. Γιὰ μίαν γενικὴ εἰκόνα τῶν ἐνστάσεων καὶ ἀμφισβητήσεων ποὺ ἔχουν διατυπωθεῖ γιὰ τὸ ἐν λόγω ἔργο τοῦ φιλοσόφου βλ. Κ. Καβουλάκος, «Η πρόκληση τῆς βιοηθικῆς καὶ τὰ ὅρια τοῦ ἠθικοῦ φορμαλισμοῦ. Ἡ ὑπεράσπιση τῆς ἀνθρώπινης φύσης ἀπὸ τὸν Γιούργκεν Χάμπερμας», *Δευκαλίων* 22, 1 (Ἰούνιος 2004), σσ. 43-64, καθὼς ἐπίσης ὁ ἴδιος, «Πρόλογος στὴν ἐλληνικὴ ἔκδοση», *Τὸ μέλλον τῆς ἀνθρώπινης φύσης...*, ὅ.π., σσ. 11-21.

11. Γ. Χάμπερμας καὶ Γ. Ράτσιγκερ (πάπας Βενέδικτος ΙΣΤ'), *Ἡ διαλεκτικὴ τῆς ἐκκοσμίκευσης – Λόγος καὶ θρησκεία*, Φλ. Σούλερ (πρόλ.), Στ. Ζουμπουλάκης (ἐπιμ.), μετάφρ. Ἡ. Τσιριγκάκης, ἐκδ. Ἑστία, Ἀθήνα 2010, σσ. 13, 42.

μεστή ιδέα τοῦ «ἀγαθοῦ» καὶ μία ἀντίστοιχα μεστή ιδέα περὶ τῆς ἀνθρώπινης φύσης. Σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν καθολικευσιμότητα τῆς ιδέας τοῦ ὀρθοῦ, ἡ ιδέα περὶ τοῦ ἀγαθοῦ εἶναι ἄρρηκτα συνδεδεμένη «μὲ τὰ συμφραζόμενα μιᾶς ὀρισμένης βιοϊστορίας ἢ μιᾶς ἰδιαίτερης μορφῆς ζωῆς. Συγγενεύ[ει] μὲ τὰ ἐρωτήματα περὶ ταυτότητας: Πῶς ὀφείλουμε νὰ αὐτοκατανοοῦμαστε, ποιοὶ εἵμαστε καὶ ποιοὶ θέλουμε νὰ εἴμαστε»¹². Ὑπ’ αὐτὴν τὴν ἔννοια, ἡ ιδέα περὶ τοῦ ἀγαθοῦ ἐπιδέχεται πολλαπλῶν ἀπαντήσεων καὶ παραμένει πάντοτε ἀνοικτὴ στὴν ὑποκειμενικότητα καὶ τὸν σχετικισμό. Ὡστόσο, ἔχει ἰδιαίτερη σημασία ἡ ἀναφορὰ τοῦ Habermas στὸν Kierkegaard, διότι μέσῳ αὐτῆς ἐπιλέγει νὰ τοποθετηθεῖ σὲ ἓνα συγκεκριμένο ἀξιακὸ καὶ κοσμοθεωρητικὸ πλαίσιο, ἐντὸς τοῦ ὁποῖου ἀναζητεῖ αὐθεντικὲς ἀπαντήσεις στὰ κρίσιμα ζητήματα ποὺ θέτουν οἱ ἐξελίξεις τῆς γενετικῆς καὶ τῆς βιοτεχνολογίας.

Κατὰ τὴν πρόσληψη τοῦ Habermas, ὁ Kierkegaard εἶχε δώσει «στὸ ἐρώτημα περὶ τοῦ ὀρθοῦ βίου μιὰν ἀπάντηση ποὺ προϋποθέτει, βέβαια, τὸ τέλος τῆς μεταφυσικῆς ἀλλὰ εἶναι καὶ βαθιὰ θρησκευτική, ταυτοχρόνως δὲ καὶ θεολογική»¹³. Εἶχε ὑποστηρίξει ὅτι ἀξία στὴ ζωὴ δίνει «ἡ ἰκανότητα νὰ εἶναι κανεὶς ὁ ἑαυτός του»¹⁴ ἢ –ἀλλιῶς– «νὰ εἶναι ὁ δημιουργὸς τοῦ ἑαυτοῦ του»¹⁵. Ἡ ἀπάντηση αὐτὴ δίνει τὸ πλαίσιο ἀναφορᾶς τοῦ Habermas, ὁ ὁποῖος, ὅσο καὶ ἂν προσπαθεῖ νὰ διασώσει μία φορμαλιστικὴ ἐρμηνεία τῆς συγκεκριμένης ιδέας, διαπιστώνει ἐν τούτοις τὴ θεολογικὰ μεστή νοηματοδότηση τοῦ ἐμπνευστῆ της:

ὁ Kierkegaard ἐπιμένει ὅτι μόνο μέσῳ τῆς συνείδησης τῆς ἁμαρτίας μπορεῖ τὸ ἀνθρώπινο πνεῦμα νὰ φτάσει στὴν ὀρθὴ κατανόηση τῆς πεπερασμένης ὑπαρξῆς του: Ὁ ἑαυτὸς ὑπάρχει πραγματικὰ μονάχα ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ. Ἐπιβιώνει τῶν φάσεων τῆς ἀνέλιπτης ἀπελπισίας μονάχα μὲ τὴ μορφὴ ἐνὸς πιστοῦ ὁ ὁποῖος, σχετιζόμενος μὲ τὸν ἴδιο του τὸν ἑαυτό, ἐγκαθιδρύει σχέση πρὸς κάτι ἀπολύτως ἄλλο, στὸ ὁποῖο ὀφείλει τὰ πάντα¹⁶.

12. Χάμπερμας, *Τὸ μέλλον τῆς ἀνθρώπινης φύσης...*, ὁ.π., σ. 28.

13. Ὁ.π., σ. 32 (οἱ ἐπισημάνσεις στὸ πρωτότυπο).

14. Ὁ.π., σσ. 32, 33 καὶ *passim*.

15. Ὁ.π., σ. 34 καὶ *passim*.

16. Ὁ.π., σ. 38.

Με άλλα λόγια, ο Habermas δανείζεται από τον Kierkegaard μία ιδέα υπαρξιακής αυτοκατανόησης και αυτονομίας, προκειμένου να ξεκινήσει από κάποιο σταθερό σημείο τον αναστοχασμό του πάνω στα σύγχρονα βιοηθικά ζητήματα των βελτιωτικών γενετικών παρεμβάσεων.

Τα ζητήματα που θέτει ή προοπτική της εφαρμογής μιās «θετικής ευγονικής» δεν επιτρέπεται –κατά τον Habermas– να προσεγγισθούν υποκειμενικά, ως ζητήματα δήθεν άτομικών προτιμήσεων και επιλογών, αλλά επιτρέπεται να απαντηθούν μόνον υπό την όπτική μιās καθολικής «ήθικης αυτοκατανόησης του ανθρώπινου είδους», βασιζόμενης σε κοινά αποδεκτές ανθρωπολογικές διαισθήσεις. Ο ίδιος ο φιλόσοφος παρουσιάζει το ζήτημα ως εξής:

Το αν θεωρούμε éαυτούς ως υπεύθυνους δημιουργούς μιās δικής μας βιοϊστορίας και μπορούμε να σεβόμαστε ό ένας τόν άλλον ως «ισάξιους», τούτο εξαρτάται σε κάποιο βαθμό και από τó πώς νοοῦμε τούς éαυτούς μας ανθρωπολογικά, ως όντα που άνήκουν σ' ένα είδος. Μπορούμε άραγε να θεωρήσουμε τή γενετική αυτόμεταμόρφωση του είδους ως όδó για τήν επίταση τής αυτονομίας του άτομου ή θά ύπονομεύσουμε με τόν τρόπο αυτό τήν κανονιστική αυτοκατανόηση προσώπων, που πορεύονται τή δική τους ζωή και άντιμετωπίζουν ό ένας τόν άλλο με τόν ίδιο σεβασμό;¹⁷.

Για τόν φιλόσοφο, τó ζήτημα τής αυτονομίας προσεγγίζεται υπό τήν κρικεγκωριανή όπτική τής αυτοκατανόησης του άτομου ως «του άκέραιου δημιουργού τής δικής του βιοϊστορίας»¹⁸. Η αυτοκατανόηση μέσω μιās ιδέας άκεραιότητας ύπονομεύεται, σύμφωνα με τόν Habermas, από τίς «μή αναστρέψιμες γενετικές παρεμβάσεις» των γονέων, που στερούν από τó τέκνο τους τή δυνατότητα να αναλάβει τήν πλήρη εϑύνη τής δικής του βιοϊστορίας. Ταυτόχρονα όμως ό Habermas, άναγνωρίζοντας τó φιλοσοφικά πεπερασμένο μιās ψυχολογικής φύσεως επιχειρηματολογίας, επιχειρεί να άναδιατυπώσει τó περιεχόμενό της σε μιá γλώσσα πιό οικεία στόν ίδιο, στήν γλώσσα τής διυποκειμενικότητας· ισχυρίζεται ότι οί άνθρωποι έχουν τήν ήθική άξίωση να συνεχίσουν όχι μόνο να αυτοκατανοούνται αλλά και να άναγνωρίζονται από τούς άλλους ως «οί άκέραιοι και υπεύθυνοι δημιουργοί τής βιοϊστορίας

17. Ό.π., σ. 66.

18. Ό.π., σσ. 61, 138.

τους». Ἡ ἀξίωσή τους ὅμως αὐτὴ ὑπονομεύεται ἀπὸ τὴ «συσκότιση τῆς διαισθητικῆς διάκρισης μεταξὺ αὐτοφυοῦς καὶ πεποιημένου» καὶ ἀπὸ τὴν ἀδυναμία τους νὰ ἀναλάβουν ἴσους ρόλους μὲ τὸν «σχεδιαστή» τους¹⁹.

Ἡ μετάβαση ἀπὸ τὴν τυχειότητα τοῦ αὐτοφυοῦς στὴν ἐπιλογὴ τοῦ τεχνητοῦ/πεποιημένου στρεβλώνει ἐκτὸς ἀπὸ τὴν αὐτοεικόνα τοῦ προσώπου καὶ τὶς σχέσεις ἰσότητος μεταξὺ τῶν προσώπων. Ἐπειδὴ οἱ σχέσεις γονέα-τέκνου εἶναι ἐκ τῶν πραγμάτων ἀσύμμετρες, ἐπιτείνεται ἡ εὐαλωτότητα τοῦ ἐνὸς μέρους (τοῦ τέκνου) ἀπὸ τὶς βλαπτικὲς ἐπιλογές τοῦ ἄλλου (τοῦ γονέα). Διαφορετικὰ ἀπ' ὅτι συμβαίνει μὲ τὴν κοινωνικὴ ἐξάρτηση γονέα-τέκνου (μέσω τῆς ἐπιλογῆς ἐκπαίδευσης, ἀνατροφῆς, θρησκευματος κ.λπ.), ἡ γενετικὴ ἐξάρτηση στερεῖται μιᾶς οὐσιώδους δυνατότητας: τῆς ἀναστρεψιμότητος τῶν γονεϊκῶν ἐπιλογῶν. Ἐὰν οἱ γονεῖς ἐπέλεγαν νὰ «ἐνισχύσουν» τὰ βιολογικὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ παιδιοῦ τους, τροποποιώντας τὸ γονιδίωμά του, θὰ προδιέθεταν τὴ ζωὴ τοῦ παιδιοῦ τους μὲ ἓναν ἀμετάκλητο καὶ ἀναντίστροφτο τρόπο πρὸς συγκεκριμένες ἀξίες τῆς δικῆς τους ἐπιλογῆς. Ἔτσι, θὰ τοῦ στεροῦσαν τὴ δυνατότητα νὰ αὐτοκατανοηθεῖ ἀλλὰ ταυτόχρονα καὶ νὰ αὐτοσυστηθεῖ στό (ἐνδοοικογενειακὸ καὶ εὐρύτερο) κοινωνικὸ περιβάλλον ἰσότιμα ὡς ὁ ἀκέραιος καὶ πλήρως ὑπεύθυνος δημιουργὸς τῆς βιοῖστορίας του.

Ὁ Habermas δὲν ἐθελοτυφλεῖ μπροστὰ στὴν κοινωνικὴ ἐξάρτηση τῶν παιδιῶν ἀπὸ τοὺς γονεῖς τους οὔτε ἔχει τὴν ἀφελῆ ἐντύπωση ὅτι τὰ παιδιὰ ἐπιλέγουν (ἢ μποροῦν νὰ ἐπιλέγουν) τὴν ἀνατροφή τους. Οἱ γονεῖς πάντοτε μένουν οἱ μόνοι ὑπεύθυνοι γι' αὐτὴν τὴν ἐπιλογὴ. Παρ' ὅλα αὐτά, ὁ φιλόσοφος ὑπερτονίζει τὴν ἀναστρεψιμότητα τῆς κοινωνικῆς ἐξάρτησης καὶ θέτει τὶς γονεϊκὲς ἐπιλογές τῆς ἀνατροφῆς ὑπὸ τὴν μελλοντικὴ «κριτικὴ ἐπανεκτίμησή» τους μέσα σὲ ἓνα πλαίσιο «ἀναθεωρητικῆς μαθησιακῆς διαδικασίας» τοῦ τέκνου²⁰. Ἀνὰ πᾶσα στιγμή στὴ ζωὴ του, τὸ ἄτομο μπορεῖ νὰ ἐπαναξιολογήσει κριτικὰ τὰ διδάγματα καὶ τὴν ἀνατροφή τῶν γονέων του καὶ –ἂν αὐτὰ βρεθοῦν σὲ ἀντίθεση μὲ τὶς ἐσωτερικὲς του πεποιθήσεις καὶ τὴν αὐτοκατανόησή του– μπορεῖ νὰ ἀναθεωρήσει τὶς γονεϊκὲς ἐπιλογές, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ πόσο ἐπώδυνη ἢ ἐπιτυχημένη θὰ ἀποβεῖ ἡ ἀναθεώρηση αὐτή.

19. Ὁ.π., σ. 90 κ.έ.

20. Ὁ.π., σ. 116.

Ἡ δυνατότητα κριτικῆς ἀναθεώρησης τῶν προσωπικῶν ἐπιλογῶν, κυρίως ὅμως τῶν ἐπιλογῶν τρίτων (ὅπως ἐν προκειμένῳ οἱ γονεῖς), εἶναι ἓνα κρίσιμο χαρακτηρηστικό, ποὺ κατὰ τὸν Habermas προσδιορίζει καταστατικὰ τὴν «ἠθικὴ αὐτοκατανόηση τοῦ ἀνθρώπινου εἴδους». Ὅτιδήποτε ἐμποδίζει τὴν δυνατότητα αὐτῆς τῆς κριτικῆς ἐπανεκτίμησης, αὐτό –κατὰ τὸν Habermas– παραβιάζει τὴ δυνατότητα τῆς προσωπικῆς αὐτονομίας καὶ τῆς αὐθεντικῆς δημιουργίας τῆς προσωπικῆς βιοϊστορίας:

Βελτιωτικὲς εὐγονικὲς ἐπεμβάσεις βλάπτουν τὴν ἠθικὴ ἐλευθερία, στὸν βαθμὸ ποὺ ἐγκλωβίζουν τὸ ἐμπλεκόμενο πρόσωπο σὲ προθέσεις τρίτων ποὺ ἔχουν ἀπορριφθεῖ ἀλλὰ εἶναι ἀμετάκλητες, ἐμποδίζοντάς το ἔτσι νὰ κατανοήσῃ ἀπρὸ κατάληπτα τὸν ἑαυτὸ του ὡς τὸν ἐνιαῖο δημιουργὸ τῆς δικῆς του ζωῆς²¹.

Τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι ἡ ἀδυναμία ἀνάπτυξης σχέσεων ἠθικῆς ισοσύτητας λόγῳ τῆς ἀποστέρησης τοῦ ἐνὸς μέρους ἀπὸ τὴν δυνατότητα χάραξης ἐνὸς αὐθεντικῶς προσωπικοῦ τρόπου ζωῆς:

Μὲ τὸν γενετικὸ προγραμματισμὸ δημιουργεῖται μιὰ ἀσύμμετρη ἀπὸ πολλὰς ἀπόψεις σχέση, ἓνας ἰδιότυπος πατερναλισμὸς [...]. Οἱ συνέπειες εἶναι μὴ ἀντι-στρέψιμες, καθὼς ἡ πατερναλιστικὴ πρόθεση ἀποτυπώνεται σ' ἓνα ἀφοπλιστικὸ γενετικὸ πρόγραμμα καὶ ὅχι σὲ μιὰν ἐπικοινωνιακὰ διαμεσολαβημένη κοινωνικο-ποιητικὴ πρακτικὴ ποὺ νὰ μπορεῖ ὁ «γόνος» νὰ τὴν ἐπεξεργαστεῖ²².

Ὁ πατερναλισμὸς τῆς «γενετικῆς βελτίωσης» εἶναι ἰδιότυπος, γιατί δὲν προσβάλλει κατ' ἀνάγκην οὔτε βλάπτει τὴν ἐλευθερία τοῦ μελλοντικοῦ προσώπου· τὸ ἀντίθετο μάλιστα, στοχεύει στὴν ἐπίτασή της.

Ἐπεμβαίνει ὅμως κατὰ κάποιον τρόπο ἐκ τῶν ἔσω στῆ συνείδηση αὐτονομίας ἐνὸς ἄλλου, ἐφόσον καθιστᾷ τὸν ἑαυτὸ του *συναυτοεργὸ μίας ξένης ζωῆς*. Τὸ προγραμματισμένο πρόσωπο ἀπὸ τὸ ὁποῖο ἀφαιρεῖται ἡ συνείδηση τῆς τυχαιότητος φυσικὰ δημιουργημένων βιογραφικῶν ἀφετηριακῶν συνθηκῶν στερεεῖται μιὰ νοητικὴ συνθήκη ποὺ θὰ πρέπει νὰ πληροῦται ὥστε νὰ μπορεῖ ἀναδρομικὰ νὰ ἀναλάβει τὴν ἀποκλειστικὴ εὐθύνη γιὰ τὴ ζωὴ του²³.

21. Ὁ.π., σ. 117.

22. Ὁ.π., σσ. 118-119.

23. Ὁ.π., σσ. 141-142 (οἱ ἐπισημάνσεις στὸ πρωτότυπο). Στὴν εὐγλωττὴ ὑποσημείωση ποὺ ἀκολουθεῖ αὐτὴν τὴ διατύπωση, ὁ Habermas ἐπανέρχεται στὶς θεολογικὲς ἐκκινήσεις του καὶ ἐπισημαίνει ὅτι ἡ φυσικὴ τυχαιότητα δὲν εἶναι ἠθικὰ προβληματικὴ

Αὐτὸ ποὺ προσβάλλει καὶ παραβιάζει ἡ γενετικὴ ἐνίσχυση εἶναι ἡ διαπροσωπικὴ ἠθικὴ ἰσότητα γονέων καὶ τέκνων· ὅσο πιὸ ἐκτεταμένη εἶναι ἡ ἐνίσχυση, τόσο πιὸ ἐξαρτημένο μπορεῖ νὰ βρεθεῖ τὸ ἄτομο ἀπὸ τὶς ἐπιλογές τῶν γονέων του καὶ πιὸ δεσμευμένο ἀπὸ τὶς μονομερεῖς καὶ ἀμετάκλητες ἀποφάσεις τους γιὰ τὴ δική του ζωή: «Ἐνας εὐγονικὰ προγραμματισμένος ἄνθρωπος θὰ πρέπει νὰ ζήσει μὲ τὴ συνείδηση ὅτι οἱ γενετικὲς καταβολές του ἔχουν ὑποστεί χειραγώγηση προκειμένου νὰ ἀποκτηθεῖ στοχευμένη ἐπιρροὴ στὴ φαινοτυπικὴ τους διάπλαση»²⁴.

Τὸ ἐπιχείρημα τῆς αὐτονομίας, ποὺ υἱοθετεῖ ὁ Habermas γιὰ τὴ φιλοσοφικὴ ἀντιμετώπιση τῶν βελτιωτικῶν γενετικῶν παρεμβάσεων, εἶναι μεστὰ νοηματοδοτημένο ἀπὸ μία τρόπον τινὰ οἰκουμενικὴ (χριστιανικῶν ὡστόσο ἐκκινήσεων) ἀντίληψη γιὰ τὴν ἀνθρώπινη φύση. Ἡ «ἠθικὴ αὐτοκατανόηση τοῦ ἀνθρώπινου εἴδους» εἶναι αὐτὴ ποὺ προσβάλλεται ἀπὸ τὸν βελτιωτικὸ γενετικὸ σχεδιασμό, καθὼς παραβιάζεται ἡ καταστατικὴ γι' αὐτὴν διάκριση μεταξὺ τεχνητοῦ καὶ αὐτοφυοῦς, ὅπου τὸ αὐτοφυὲς συνιστᾷ ἓναν τυχαῖο καὶ γι' αὐτὸ γενετικὰ ἀνεύθυνο ὄρο καὶ ἐγκαθιδρύει τὴν ἀναγκαῖα συνθήκη μὲ τὴν ὁποία εἰσέρχεται ὁ ἄνθρωπος στὸν κοινωνικὸ κόσμο ὡς ἀποκλειστικὰ ὑπεύθυνος γιὰ τὴ δική του βιοϊστορία, δηλαδὴ ὡς (ἐν δυνάμει) αὐτόνομος.

5. Νοητικὸ πείραμα: μία γενετικὰ σχεδιασμένη σωτηρία;

Ἐπιχειρώντας μία συνεξέταση φιλοσοφικῶν καὶ θεολογικῶν προβληματισμῶν σχετικὰ μὲ τὸν βελτιωτικὸ γενετικὸ σχεδιασμό, ἡ παρούσα μελέτη θὰ προτείνει ἓνα νοητικὸ πείραμα μὲ ἔμπνευση ἀπὸ μία –ὁμολογούμενως ἀμφισβητούμενη ἐπιστημονικά– ὑπόθεση, ποὺ δημοσιεύθηκε τὸ 2004 ἀπὸ τὸν γενετιστὴ Dean Hamer καὶ εἶναι γνωστὴ ὡς «γονίδιο τῆς πνευματικότητας» ἢ –κατ' ἐμπορικὴ ὑπερβολή– «γονίδιο τοῦ Θεοῦ»²⁵.

ἀλλὰ ἀντιθέτως εἶναι συστατικὴ τῆς ἠθικῆς αὐτοκατανόησης τοῦ ἀνθρώπινου εἴδους, διότι δὲν ἀποτελεῖ «αὐθαίρεσιὰ ἐνὸς Ἰσοῦ πρὸς ἐμᾶς προσώπου».

24. Ὁ.π., σ. 104.

25. D. Hamer, *The God gene: how faith is hardwired into our genes*, Doubleday, N. York 2004.

Σύμφωνα με αυτήν την υπόθεση, ένα συγκεκριμένο γονίδιο, με την επιστημονική ονομασία VMAT2²⁶, προδιαθέτει τους ανθρώπους προς την πνευματικότητα και τις μυστηριακές έμπειρίες. Ο Hamer όρισε την πνευματικότητα ως την ικανότητα υπέρβασης του έαυτού («αυθ-υπέρβασης»), ή όποια περιλαμβάνει τρία στοιχεία: την απόσπαση από τον έαυτό (τον αποχωρισμό του έαυτού από τα έρεθίσματα του έξωτερικού κόσμου), μία αίσθηση «σύνδεσης» με ένα ευρύτερο όλον που γεννά τον σεβασμό για κάθε μορφή ζωής και τον μυστικισμό, διαισθητικές δηλαδή ένοράσεις που δέν έξηγούνται από την έπιστήμη. Ο ρόλος που υποτίθεται ότι παίζει τό «γονίδιο τής πνευματικότητας» είναι ότι ρυθμίζει τά επίπεδα των χημικών ουσιών του έγκεφάλου σεροτονίνη, ντοπαμίνη και νορεπινεφρίνη, οί όποίες έπηρεάζουν τις έγκεφαλικές λειτουργίες που σχετίζονται με μυστηριακές πεποιθήσεις και έμπειρίες. Συγκεκριμένα, υποστηρίζεται ότι «τό VMAT2 έλέγχει τή ροή των μονοαμινών μέσα στον έγκέφαλο» και προάγει μία «ύψηλότερη μορφή συνείδησης»²⁷. Έξ άλλου, για όσους άμφισβητούν την όποια τυχόν άξία ενός «γονιδίου πνευματικότητας» στον ευρέως έκκοσμιευμένο και ύλιστικό σύγχρονο κόσμο, ό Hamer παρέχει ένα πραγματιστικό έπιχείρημα για τή θετική έπανεκτίμησή του: τό γονίδιο αυτό μπορεί νά προσφέρει ένα έξελικτικό πλεονέκτημα στον φορέα του, καθώς προάγει μία έμφυτη αίσθηση αισιοδοξίας, που δίνει στον άνθρωπο θέληση νά συνεχίσει νά ζει και νά δημιουργεί παρὰ τό αναπόφευκτο του θανάτου, ενώ έπίσης βελτιώνει τά επίπεδα προσωπικής υγείας και συμβάλλει στην ταχύτερη ανάρρωση από ασθένειες.

Μολονότι ή υπόθεση αυτή άμφισβητείται από την έπιστήμη –και ό ίδιος ό είσηγητής της παραδέχεται ότι ή ανακάλυψή του μονάχα έν μέρει και σέ μικρό βαθμό καθορίζει την κλίση του ανθρώπου προς την πνευματικότητα–, ή παρούσα έργασία θα την υίοθετήσει για χάρη και μόνο του έξής υποθετικού παραδείγματος:

26. Άκρωνύμιο του γονιδίου: Vesicular monoamine transporter 2.

27. Όπως περιγράφεται συνοπτικά, ή ρύθμιση τής μονοαμίνης είναι ό μηχανισμός μέσω του όποιου λειτουργούν πολλά ψυχοδραστικά φάρμακα και μέσω του όποιου όρισμένα από αυτά μπορεί νά παράγουν έντονες έμπειρίες που μερικές φορές περιγράφονται ως πνευματικές ή θρησκευτικές. M. Goldman, “The God Gene: How Faith is Hardwired into Our Genes” (book review), *Nature Genetics* 36 (2004), σ. 1241. Ήλεκτρονικά διαθέσιμο στό: <https://doi.org/10.1038/ng1204-1241> [20.9.2023].

Δύο μελλοντικοί γονείς, αυτοπροσδιοριζόμενοι ως εὐσεβεῖς καὶ πιστοὶ Χριστιανοί, ἐπιλέγουν νὰ ἐπέμβουν στὸ DNA τοῦ μελλοντικοῦ τέκνου τους –ἐφ’ ὅσον καθ’ ὑπόθεσιν ἔχει καταστεῖ ἐφικτὴ καὶ ἀσφαλὴς διαδικασία–, μὲ σκοπὸ νὰ τὸ «ἐνισχύσουν», εἰσάγοντάς του τὸ γονίδιο τῆς πνευματικότητας. Μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο, ἐλπίζουν νὰ ἐξοπλίσουν τὸ παιδί τους μὲ μία ἐγκεφαλικὴ προδιάθεση πρὸς τὴν πνευματικότητα (καὶ κατ’ ἐπέκταση πρὸς τὸ θρησκεύειν), καθιστώντας ἐλεγχόμενες βιολογικῆς βάσεως ροπὲς πρὸς πάθη καὶ ὁρμὲς καὶ προάγοντας τὴν ἐσωτερικότητα. Ἀπώτερος στόχος τους εἶναι νὰ διευκολύνουν τὸ παιδί τους νὰ ὁδηγηθεῖ σταθερώτερα πρὸς τὸν ἐνάρετο πνευματικὸ βίο, στὴ θρησκευτικότητα καὶ ἐν τέλει στὴ «σωτηρία». Αὐτοὶ οἱ γονεῖς ἀντιλαμβάνονται τὴν ἐπιλογὴ τους ὡς μία πράξη εὐεργεσίας πρὸς τὸ παιδί τους καὶ ὡς ἐκπλήρωση τοῦ γονεϊκοῦ καθήκοντός τους. Θὰ μπορούσαν ἐξ ἄλλου νὰ ἐπικαλεσθοῦν καὶ τὸ ἐπιχείρημα τῆς Ἐκθεσῆς τοῦ Nuffield Council ὅτι ἡ ἐπιλογὴ τους διασφαλίζει τὴν ἀτομικὴ εὐημερία τοῦ παιδιοῦ τους, ὅπως βέβαια τὴν νοηματοδοτοῦν οἱ ἴδιοι.

Ὅπως γίνεται ἀντιληπτό, οἱ γονεῖς τοῦ ὑποθετικοῦ παραδείγματος δὲν προχωροῦν στὴν ἐπεξεργασία τοῦ γονιδιώματος τοῦ παιδιοῦ τους γιὰ νὰ ἐνισχύσουν κοινὰ ἀποδεκτὲς ἀξίες, ὅπως ἡ εὐφυΐα ἢ ἡ φυσικὴ υἰεία, ἢ γιὰ νὰ τὸ προικίσουν μὲ γενικῶς ἐπιθυμητὰ φυσικὰ χαρακτηριστικά, ὅπως τὸ ὕψος ἢ ἡ σωματικὴ ρώμη. Ἀντίθετα, τὴν χρησιμοποιοῦν προκειμένου νὰ δώσουν στὸ παιδί τους ἓνα ἰδιαίτερο χαρακτηριστικό, τὸ ὁποῖο εἶναι ἐξαιρετικὰ πολὺτιμο γιὰ τοὺς ἰδίους. Ὑπὸ τὴ δική τους ὀπτική, ὁ γενετικὸς σχεδιασμὸς τοῦ τέκνου τους πρὸς τὴν πνευματικότητα ἀποτελεῖ ἓνα βιολογικὸ ὑπόβαθρο γιὰ τὴ χριστιανικὴ θρησκευτικότητα, τὴν ὁποία μετὰ ἀπὸ τὴ γέννησή του θὰ τοῦ ἐμφυσήσουν, προκειμένου τὸ τέκνο τους νὰ ὁδηγηθεῖ ἀπρόσκοπτα στὴν κατὰ Θεὸν σωτηρία.

Μία ἀποτίμηση τοῦ προτεινόμενου νοητικοῦ πειράματος ὑπὸ τὸ πρίσμα τοῦ χαμπερμασιανοῦ ἐπιχειρήματος τῆς αὐτονομίας δὲν θὰ προσέφερε καμμία διαφοροποίηση ἀπὸ τὴν ἐν γένει τοποθέτηση τοῦ φιλοσόφου. Οἱ γενετικὰ σχεδιασμένες χημικὲς οὐσίες τοῦ ἐγκεφάλου προδιαθέτουν μόνιμα καὶ ἐφ’ ὅρου ζωῆς τὴν ἐγκεφαλικὴ λειτουργία τοῦ ἀτόμου πρὸς μία συγκεκριμένη κατάσταση τοῦ νοῦ, τὴν πνευματικότητα καὶ τὴν ἱκανότητα αὐθυπέρβασης, ποὺ κατὰ τὴν ἐπιθυμία τῶν γονέων του θὰ τὸ ὁδηγήσουν στὴ θρησκευτικότητα καὶ τὴ σωτηρία. Τὸ γονίδιο

της πνευματικότητας έχει έγγραφει στο DNA του κατά ένα τρόπο αν-εξάλειπτο (τουλάχιστον με τὰ μέχρι σήμερα επιστημονικά και βιο-τεχνολογικά δεδομένα) και αυτό προδιαθέτει αναντίστρεπτα τη ζωή του ατόμου προς ένα συγκεκριμένο αξιακό περιεχόμενο της επιλογής των γονέων του. Άραγε, έχει αυτό καμμία σχέση με τη θρησκευτική ανατροφή ενός παιδιού, τὸ ὁποῖο μπορεί ἀνὰ πᾶσα στιγμή στη ζωή του νὰ τὴν ἐπανεκτιμήσει, νὰ τὴν ἐπαναξιολογήσει καὶ νὰ τὴν ἀναθεωρήσει (νὰ γίνηι, λ.χ., ἀγνωστικιστὴς ἢ ἀκόμη καὶ ἄθεος)²⁸;

Ἄν καθίστατο ποτὲ ἐφικτὸ νὰ ἐγγραφῇ γενετικά ἡ πνευματικότητα στὴν ἐγκεφαλικὴ λειτουργία τοῦ ἀνθρώπου μέσω τῆς ἐπεξεργασίας τοῦ γονιδιώματός του στὸ προγεννητικὸ στάδιο, αὐτὸ ποὺ θὰ ἀκυρωνόταν, ἢ τοῦλάχιστον θὰ περιοριζόταν οὐσιωδῶς, θὰ ἦταν ἡ δυνατότητα κριτικῆς ἐπανεκτίμησης καὶ ἀναθεώρησης τῆς ἐπιλογῆς αὐτῆς καὶ –ἐν τέλει– ἡ δυνατότητα τῆς αὐτονομίας τοῦ προσώπου μέσα ἀπὸ μιὰ αὐθεντικὴ καὶ γνήσια ἄσκηση τῆς ἐλεύθερης βούλησης. Ἡ σκόπιμα σχεδιασμένη γενετικὴ προδιάθεση γιὰ ἓναν συγκεκριμένο τρόπο σκέψης καὶ ζωῆς προσδιορίζει κατὰ τρόπον ἀναντίστρεπτα ἑτερόνομο τὴν αὐθεντικὴ ἐπιλογὴ καὶ συγγραφὴ τῆς προσωπικῆς βιοῖστορίας. Σὲ κάθε δὲ περί-πτωση, προσβάλλει καὶ τοὺς ὅρους μιᾶς ἰσότητος καὶ σύμμετρης σχέσης μεταξὺ γονέων καὶ τέκνου, καθὼς στερεῖ ἀπὸ τὸ τελευταῖο τὴ δυνατότητα νὰ βρεῖ μέσω τῆς ἐλεύθερης βούλησής του τὸν «ὀρθὸ δρό-μο», τὴν «ἀλήθεια» καὶ ἐν τέλει τὴ «σωτηρία» μέσα ἀπὸ ἐμπειρίες, ποὺ με τὴ δική τους ἐλεύθερη βούληση διαχειρίστηκαν οἱ γονεῖς του στὴ δική τους ζωή.

Ὅσῳ, κάποιος θὰ μπορούσε νὰ ἀναρωτηθεῖ: Εἶναι τόσο σοβαρὸ αὐτὸ τὸ ἐμπόδιο γιὰ τὴν ἐλεύθερη βούληση ἢ μήπως θὰ μπορούσε νὰ ὑποστηριχθεῖ ὅτι ἐνδέχεται νὰ προάγει τὴν αὐτονομία; Ἡ ἀκόμη, γιατί ἀποδίδεται τόσο μεγάλη σημασία στὴν ἰδέα τῆς αὐτονομίας σὲ ἓνα νοητικὸ πείραμα ποὺ ἐμπλέκει τὴν πίστη στὸν Θεὸ καὶ τὴν θρησκευ-τικότητα, ἔννοιες δηλαδὴ κατ' ἐξοχὴν ἐκτεθειμένες στὴν ἑτερονομία;

28. Ὡς ἀκραῖο παράδειγμα ἀναδρομικῆς ἐπαναξιολόγησης θὰ μπορούσε ἐδῶ νὰ ἀναφερθεῖ ἡ ἀκύρωση ἀπὸ τὸν Φρειδερίκο Νίτσε τῆς θρησκευτικῆς ἐκπαίδευσης ποὺ εἶχε λάβει στὴν παιδική του ἡλικία. Ὁ γιὸς λουθηρανοῦ πάστορα ἔφθασε νὰ διακηρύσσει τὸν «θάνατο τοῦ Θεοῦ» καὶ τελικὰ νὰ ὑπογράφει τὶς ἐπιστολές του ὡς «ὁ Ἀντίχριστος».

Ἄλλωστε –θὰ μπορούσε νὰ συνεχισθεῖ ἓνας ἀντίλογος– οἱ εὐσεβεῖς καὶ πιστοὶ γονεῖς προσδίδουν καλοπροαίρετα καὶ φιλόφροντα ἓνα εὐεργετικὸ καὶ χρήσιμο γενετικὸ χαρακτηριστικὸ στὸ παιδί τους, ποὺ σὲ κάθε περίπτωση θὰ συμβάλει στὴ βελτίωση τῶν ὅρων ζωῆς του καὶ ἐν δυνάμει στὴ μελλοντικὴ «σωτηρία» του. Στὸ σημεῖο αὐτὸ λοιπόν, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ χαμπερμασιανὸ ἐπιχείρημα τῆς αὐτονομίας (ποὺ ἴσως νὰ ἀφήνει ἀδιάφορους τοὺς γονεῖς τοῦ νοητικοῦ πειράματος), χρήσιμη θὰ ἦταν ἡ συνεξέταση καὶ ἀμικρῶς θεολογικῶν ἐπιχειρημάτων, προκειμένου νὰ ἀναδειχθοῦν οἱ ἐπαλληλίες ποὺ τροφοδότησαν τὸν φιλοσοφικὸ λόγον τοῦ 21ου αἰ., ὅπως ἀποδεικνύει τὸ χαμπερμασιανὸ ἐπιχείρημα.

Πράγματι, παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ νεωτερικότητα ἐξοβέλισε τὴ θρησκεία ἀπὸ τὸν δημόσιον ὡς καὶ λόγον, τὰ κοσμοϊστορικὰ γεγονότα τοῦ τέλους τοῦ 20οῦ αἰ. καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ 21ου (κατάρρευση τοῦ «ὑπαρκτοῦ σοσιαλισμοῦ», ἀνάδυση τοῦ θρησκευτικοῦ –κυρίως ἰσλαμικοῦ– φονταμενταλισμοῦ, ἐπανεμφάνιση τοῦ ἐθνικισμοῦ κ.ἄ.) κατέστησαν ἐπιτακτικὴ τὴν ἀνάγκη –τοῦλάχιστον– μιᾶς συνακρόασης τοῦ θρησκευτικοῦ λόγου σὲ ζητήματα ἀξιακοῦ προσδιορισμοῦ. Τὴν ἀνάγκη αὕτη ἐξ ἄλλου ἀναγνωρίζει καὶ ὁ Habermas καὶ γι’ αὐτὸ στρέφεται στὴ φιλοσοφικὴ ἐνσωμάτωση τοῦ θρησκευτικοῦ λόγου, προκειμένου νὰ ἀντλήσει οὐσιαστικὸ περιεχόμενο γιὰ τὴν πραγμάτευση τῶν ὁριακῶν ὑπαρξιακῶν ζητημάτων ποὺ θέτει ὁ γενετικὸς σχεδιασμός²⁹. Ἀπὸ αὐτὸ τὸ ἐνδιαφέρον τῶν σύγχρονων φιλοσόφων καὶ διανοητῶν καὶ ἀπὸ τὴν ἐπαν-ἀνακάλυψη τῆς πατερικῆς θεολογίας ἀποκαλύπτονται ἐνίοτε ἐκπληκτικὲς συγγένειες τῆς μὲ τὴν φιλοσοφία τῆς νεωτερικότητας, ἢ ἴσως περισσότερον τῆς μετανεωτερικότητας. Μία ἀπὸ αὐτὲς τίς «ἐκλεκτικὲς συγγένειες» φιλοσοφίας καὶ θεολογίας θὰ ἐπιχειρήσει νὰ ἀναδείξει τὸ ἐπόμενο κεφάλαιο.

29. Βλ. καὶ τὸ δεύτερον μέρος τοῦ προαναφερθέντος ἔργου τοῦ Habermas, ὅπου ὑπὸ τὸν τίτλον *Πίστη καὶ Γνώση* (σσ. 167-188), ὁ φιλόσοφος προβαίνει σὲ μιὰ συνεξέταση θεολογικῶν ἐπιχειρημάτων γιὰ τὴν κριτικὴ ἀποτίμηση τῆς γενετικῆς μηχανικῆς.

6. Ἡ διδασκαλία τοῦ Γρηγορίου Νύσσης γιὰ τὴν ἐλευθερία τῆς βούλησης

Τὸ ζήτημα τῆς ἐλευθερίας τῆς βούλησης ἀποτέλεσε γιὰ τὴν Ἐκκλησίαν ἓνα κατ' ἐξοχὴν θεολογικὸ ζήτημα, συνδεδεμένο μὲ τὴ δημιουργία τοῦ ἀνθρώπου «κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν Θεοῦ», καθὼς καὶ μὲ τὴν παρακοὴ τῶν πρωτοπλάστων καὶ τὴ μεταπτωτικὴ πορεία τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Ἡ χριστιανικὴ ἀντίληψη γιὰ τὴ δημιουργία τοῦ κόσμου «ἐκ τοῦ μὴ ὄντος» ἀπὸ τὸ μόνο αὐθύπαρκτο Ὄν, τὸν Θεό, εἰσήγαγε τὶς ὄντολογικὲς κατηγορίες τοῦ κτιστοῦ καὶ τοῦ Ἀκτίστου καὶ τὴν δυαδικὴ ὑπαρξιακὴ σχέση μεταξύ Δημιουργοῦ-δημιουργήματος. Ἡ σχέση αὐτή, ὅπως καὶ ἡ σύνολη χριστιανικὴ ἀνθρωπολογία, προσδιορίζεται καίρια ἀπὸ τὴν ἰδέα τῆς ἐλευθερίας.

Μεταξὺ τῶν μεγάλων Πατέρων τοῦ 4ου αἰ. ποὺ ἀσχολοῦνται μὲ τὸ ζήτημα τῆς ἐλευθερίας τῆς βούλησης στὸ πλαίσιο τῆς χριστιανικῆς δογματικῆς, ἔνθερμος ὑπερασπιστὴς τῆς ἐλευθερίας τῆς βούλησης, καὶ μάλιστα μὲ φιλοσοφικὰ πλατωνικὸ τρόπο καὶ μέθοδο³⁰, ἀναδείχθηκε ὁ Ἅγιος Γρηγόριος ἐπίσκοπος Νύσσης (c. 332-394 μ.Χ). Ἀμέσως παρακάτω θὰ ἐξετασθοῦν οἱ βασικὲς ἰδέες τῆς ἀνθρωπολογίας του ποὺ συνδέονται μὲ τὸ ὑπὸ ἐξέτασιν ζήτημα καὶ θὰ φωτισθοῦν οἱ πτυχὲς τῆς διδασκαλίας του ποὺ τὸν καθιστοῦν ἀπρόσμενα ἐπίκαιρο.

Κατὰ τὴν ἀνθρωπολογία τοῦ Νύσσης, ὁ Θεὸς ἔπλασε τὸν ἄνθρωπο κατ' εἰκόνα Του καὶ τὸν προίκισε μὲ ὅλα τὰ θεῖα χαρίσματα καὶ κυρίως μὲ ἐκεῖνο τῆς ἐλευθερίας, γιὰ νὰ μπορέσει νὰ γίνῃ θεὸς κατὰ χάριν. Ἡ ἐλευθερία τῆς βούλησης, τὴν ὁποία ὁ Γρηγόριος ἀποδίδει μὲ τὸν ὄρο προαίρεσις, ταυτίζεται μὲ τὸ αὐτεξούσιον καὶ τὴν ἐλευθερίαν διανοίας (σκέψεως): «ὁ γὰρ τοῦ παντὸς τὴν ἐξουσίαν ἔχων δι' ὑπερβολὴν τῆς εἰς τὸν ἄνθρωπον τιμῆς, ἀφῆκέ τι καὶ ὑπὸ τὴν ἡμετέραν ἐξουσίαν εἶναι, οὗ μόνος ἕκαστός ἐστι κύριος. Τοῦτο δέ ἐστὶν ἡ προαίρεσις, ἀδούλωτόν

30. Βλ. μεταξύ ἄλλων H. F. Cherniss, *The Platonism of Gregory of Nyssa*, Burt Franklin, New York, 1971 (1η ἐκδ. 1930)· Ilaria L.E. Ramelli, "Christian Soteriology and Christian Platonism: Origen, Gregory of Nyssa, and the Biblical and Philosophical Basis of the Doctrine of Apokatastasis", *Vigiliae Christianae* 61 (2007), σσ. 313-356· C. Roth, "Platonic and Pauline Elements in the Ascent of the Soul in Gregory of Nyssa's Dialogue on the Soul and Resurrection", *Vigiliae Christianae* 46 (1992), σσ. 20-30.

τι χρήμα καὶ αὐτεξούσιον ἐν τῇ ἐλευθερίᾳ τῆς διανοίας κείμενον»³¹. Ἡ ἀπόλυτη ἐξουσία καὶ κυριότητα τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ τῆς βούλησός του δὲν προτάσσεται μόνον ἔναντι τῶν ἄλλων ἀνθρώπων ἀλλὰ ἀκόμη καὶ ἔναντι τοῦ ἴδιου τοῦ Δημιουργοῦ Θεοῦ.

Γιὰ τὸν Γρηγόριο, παράλληλα μὲ τὴν προαίρεσιν (τὴν ἐλευθερίαν τῆς βούλησης) ὑπάρχει καὶ ἓνα ἄλλο προσίδιο χαρακτηριστικὸ τῆς ἀνθρώπινης φύσης ποὺ συντελεῖ στὴν ἐξελικτικὴ διαδικασία πρὸς τὴν σωτηρία –ἢ ἀντιθέτως τὴν ἀπώλεια– καὶ αὐτὸ εἶναι τὸ «τρεπτόν» (δηλαδή τὸ διαρκῶς μεταβλητό) τῆς κτιστῆς φύσης. Ἡ προαίρεσις εἶναι αὐτὴ ποὺ ὁδηγεῖ τὴν «τρεπτὴν» ἀνθρώπινη φύση πρὸς δύο κατευθύνσεις, στὴν καλὴ ἢ στὴν κακὴ «ἀλλοίωσίν» της³². Ἡ δυνατότητα ἐλεύθερης ἐπιλογῆς καὶ κίνησης μεταξὺ τῶν δύο αὐτῶν καταστάσεων (καλοῦ καὶ κακοῦ) προσδιορίζει –σὲ ἄδρες γραμμές– τὴν ιδιότητα τοῦ «τρεπτοῦ», ὡς προσίδιου χαρακτηριστικοῦ τῆς κτιστῆς ἀνθρώπινης φύσης, κατ’ ἀντιδιαστολὴν πρὸς τὸ «ἄτρεπτον» (αἰωνίως ἀμετάβλητο) τοῦ ἀκτίστου Θεοῦ. Ὡστόσο ἡ τρεπτότητα, ὡς ἐγγενὲς ἀνθρώπινο χαρακτηριστικόν, δὲν ἀντιμετωπίζεται θρηνητικὰ ἀλλὰ εἶναι αὐτὴ ποὺ, συνδυαζόμενη μὲ τὴν ἐλεύθερη βούληση, ὁδηγεῖ τὸν ἄνθρωπο στὸν ἐνάρετο βίον καὶ τὴ σωτηρία.

Στὸ τρεπτόν τῆς κτιστῆς φύσης συνυπάρχει ἡ ἀρετὴ καὶ ἡ κακία καὶ ἐναπόκειται στὴ βούληση τοῦ ἀνθρώπου νὰ ἐπιλέξει μεταξὺ τῶν δύο. Ἀλλὰ ἡ ἀρετὴ μπορεῖ νὰ ἐπιδιωχθεῖ μόνο μέσῳ τῆς ἄσκησης τῆς ἐλεύθερης βούλησης, διδάσκει ὁ Γρηγόριος: «Ἀδέσποτον γὰρ τι χρήμα ἡ ἀρετὴ καὶ ἐκούσιον, τὸ δὲ καταναγκασμένον καὶ βεβιασμένον ἀρετὴ οὐ δύναται»³³. Μέσῳ ἐνὸς λογικο-φιλοσοφικοῦ ἐπιχειρήματος, ποὺ παραλληλίζει τὸ «ἀδούλωτον» τῆς προαιρέσεως μὲ τὸ «ἀδέσποτον» τῆς ἀρετῆς, ὁ Γρηγόριος ἀποφαίνεται ὅτι ἐλευθερία καὶ ἀρετὴ δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ ταυτίζονται λόγῳ τοῦ κοινοῦ τους στοιχείου, τοῦ «αὐτεξουσίου»³⁴.

31. Γρηγορίου Νύσσης, *Λόγος Κατηχητικὸς ὁ Μέγας*, 30, PG 45, 77.

32. Γρηγορίου Νύσσης, *Λόγος Κατηχητικὸς ὁ Μέγας*, PG 45, 60A.

33. Γρηγορίου Νύσσης, *Περὶ κατασκευῆς τοῦ ἀνθρώπου*, κεφ. ΙΔ', PG 44, 184.

34. Γρηγορίου Νύσσης, *Λόγος περὶ ψυχῆς καὶ ἀναστάσεως*, PG 46, 103: «Ἡ δ' ἐλευθερία ἐστὶν ἡ πρὸς τὸ ἀδέσποτον τε καὶ αὐτοκρατὲς ἐξομοίωσις, ἡ κατ' ἀρχὰς μὲν ἡμῖν παρὰ Θεοῦ δεδωρημένη, συγκαλυφθεῖσα τῇ τῶν ὀφλημάτων αἰσχύνη. Πᾶσα δ' ἐλευθερία μία τίς ἐστι τῇ φύσει καὶ πρὸς ἑαυτὴν οἰκειῶς ἔχει. Ἀκολούθως οὖν πᾶν τὸ ἐλεύθερον τῷ ὁμοίῳ συναρμοσθήσεται ἀρετῇ δὲ ἀδέσποτον. Οὐκοῦν ἐν ταύτῃ

Τὴν ἰδιαίτερη σημασία τοῦ «αὐτεξουσίου» παραδίδει ὁ Γρηγόριος σὲ μία κρίσιμη γὰρ τὴν παροῦσα διερεῦνση ἀποστροφῆς του, ὅπου πληροφορεῖ ὅτι ὅλες οἱ ἀπαρχὲς καὶ οἱ αἰτίες τῶν ἀγαθῶν εἶναι ἐγγεγραμμένες καὶ ἐνυπάρχουν στὴ φύση τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ κατασκευῆς του ὡς εἰκόνα τοῦ Θεοῦ. Τοῦτο σημαίνει ὅτι ὁ ἄνθρωπος δὲν μπορεῖ νὰ περιμένει τὸ ἀγαθὸ καὶ τὴ σωτηρία ἀπὸ αἰτίες ποὺ βρίσκονται ἐκτὸς αὐτοῦ, ἀλλὰ ὀφείλει πάντοτε νὰ τὰ ἀναζητεῖ ἐντὸς του καὶ νὰ τὰ ἐπιδιώκει μὲ τὴ χρῆση τῆς ἐλεύθερης βούλησός του. Ἐπειδὴ λοιπὸν ὅλα ἐξαρτῶνται ἀπὸ τὴν ἐλεύθερη βούληση τοῦ ἀνθρώπου, φανερῶνεται ἡ «αὐτοκρατὴς τε καὶ αὐτεξούσιος δύναμις», μὲ τὴν ὁποία προίκισε ὁ Θεὸς τὴν ἀνθρώπινη φύση³⁵. Γιὰ τὸν λόγο αὐτόν, τὸ «αὐτεξούσιον», ὡς «θεοειδὴς» ιδιότητα, θεωρεῖται τὸ πολυτιμότερο δῶρο τοῦ Θεοῦ στὸν ἄνθρωπο, διότι μὲ αὐτὸ ἐπιτυγχάνεται ἡ μετοχὴ τῶν θείων ἀγαθῶν.

Ἡ σχέση μεταξύ Θεοῦ Πλαστοῦργοῦ καὶ ἀνθρωπίνου πλάσματος εἶναι ἀπόλυτα δυαδικὴ καὶ ἀδιαμεσολάβητη. Ὁ Δημιουργὸς προικίζει τὴν ἀνθρώπινη φύση μὲ ὅλες ἐκεῖνες τὶς δυνάμεις ποὺ μποροῦν νὰ τὴν ὁδηγήσουν στὴν ἀπόλαυση τῶν θείων ἀγαθῶν καὶ τὴ σωτηρία, ἀρκεῖ μόνο νὰ ἐπιθυμῇ ὁ ἄνθρωπος τὴν ἐνεργοποίησή τους ἐντὸς του. Αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν ἀδιαμεσολάβητη προσωπικὴ σχέση κατοχυρώνουν ἀπὸ ὅποιαδῆποτε παρέμβαση καὶ ἐπήρεια τρίτου –ἀκόμη καὶ τοῦ ἴδιου τοῦ Θεοῦ– τὸ «αὐτοκρατὴς» καὶ τὸ «αὐτεξούσιον» τῆς ἐλεύθερης βούλησης. Ἡ σχέση προαιρέσεως καὶ αὐτεξουσίου δὲν ἀφήνει περιθώρια παρεμβολῆς τῆς βουλήσεως τρίτων, γιατί στὴν ἀντίθετη περίπτωση διαρρηγγύεται ὅχι μόνον ἡ σχέση αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν ἀλλὰ καὶ ἡ σχέση μὲ τὸν μόνον Δημιουργό, τὸν Θεό.

Τὰ ἀνωτέρω θὰ μπορούσαν νὰ ὀριοθετήσουν κατὰ ἓναν ὁμολογουμένως ἀδρομερῆ τρόπο τὴν ἀπὸ θεολογικῆς ἀπόψεως ἀπάντηση ποὺ ζητεῖται

γενήσεται πᾶν τὸ ἐλεύθερον, ἀδέσποτον γὰρ τὸ ἐλεύθερον».

35. Γρηγορίου Νύσσης, *Εἰς τοὺς Μακαρισμούς*, PG 44, 1256: «...πάντων ἀγαθῶν τὰς ἀφορμὰς ὁ κατ' εἰκόνα ἑαυτοῦ ποιήσας τὸν ἄνθρωπον, τῇ φύσει τοῦ πλάσματος ἐναπέθετο, ὡς μηδὲν ἡμῖν τῶν καλῶν ἐξῶθεν ἐπεισκρίνεσθαι, ἀλλ' ἐφ' ἡμῖν εἶναι ὅπερ βουλόμεθα, οἷον ἐκ ταμείου τινὸς προχειρίζομένους τὸ ἀγαθὸν ἐκ τῆς φύσεως [...] τὸ ποθοῦμενον καὶ τὸ εὐρεῖν τὸ ζητούμενον καὶ τὸ ἐντὸς τῶν ἐπιθυμουμένων γενέσθαι, ἐφ' ἡμῖν εἶναι ὅταν βουλόμεθα καὶ τῆς ἡμετέρας ἐξηρτῆσθαι γνώμης [...]. Ἐκ δὲ τούτων ἡ αὐτοκρατὴς τε καὶ αὐτεξούσιος δύναμις, ἣν ἐνετεκτῆνατο τῇ φύσει τῶν ἀνθρώπων ὁ τῆς φύσεως Κύριος, σαφῶς ἐπιδείκνυται, διὰ τοῦ πάντα τῆς προαιρέσεως τῆς ἡμετέρας ἡρτῆσθαι, εἴτε ἀγαθὰ εἴτε χεῖρονα [...]».

νὰ δοθεῖ στοὺς γονεῖς τοῦ νοητικοῦ πειράματος. Αὐτὸ ποὺ ἐπιχειροῦν οἱ γονεῖς νὰ κάνουν μὲ τὸν γενετικὸ σχεδιασμὸ τοῦ τέκνου τους εἶναι μία κακότεχνη καὶ στρεβλωτικὴ ὑποκατάσταση στὸν ρόλο τοῦ Δημιουργοῦ. Τροποποιώντας τὸ γονιδίωμα τοῦ τέκνου τους μὲ τὸ «γονίδιο τῆς πνευματικότητας», παρεμβαίνουν ἀθαιρέτα καὶ ἀθεμελίωτα στὸ «τρεπτόν» τῆς ἀνθρώπινης φύσης, ταυτίζοντάς το *a priori* μὲ τὸ κακό, καὶ χειραγωγοῦν τὴν «προαίρεσιν» τοῦ τέκνου τους πρὸς ὀρισμένη κατεύθυνση, ἀναιρῶντας οὐσιαστικὰ τὸ «αὐτεξούσιον». Μὲ αὐτὲς τὶς προθέσεις, οἱ αὐτοπροσδιοριζόμενοι ὡς πιστοὶ χριστιανοὶ γονεῖς οὐσιαστικὰ παραβιάζουν τὴν ἀπόλυτα δυαδικὴ σχέση Δημιουργοῦ Θεοῦ καὶ κτιστοῦ ἀνθρώπου, ἐπιχειρῶντας νὰ ὑποκαταστήσουν οἶονεὶ διορθωτικὰ («βελτιωτικὰ») τὸν Δημιουργό· καὶ ταυτόχρονα ἀνατρέπουν μία χριστιανικὴ ἀνθρωπολογία ποὺ ἐξυμνεῖ τὸ τρεπτόν τῆς ἀνθρώπινης φύσης ὅταν συνδυάζεται ἐλεύθερα καὶ αὐτεξούσια μὲ τὴν ἀγαθὴ προαίρεση.

Ἀκόμη καὶ τὰ πάθη –ποὺ οἱ γονεῖς τοῦ νοητικοῦ πειράματος ἐπιθυμοῦν νὰ ἐλέγξουν γενετικὰ στὸ μελλοντικὸ παιδί τους– ἀκόμη καὶ αὐτά, κατὰ τὸν Νύσσης, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν ἐλευθερίαν τῆς βούλησης, μποροῦν νὰ ἀποδώσουν καρπούς³⁶. Τὰ πάθη, κατὰ τὸν Γρηγόριο, προέρχονται ἀπὸ ἐξωτερικὰ ἐρεθίσματα καὶ ἀποτελοῦν «κινήσεις» τῆς ψυχῆς, ἀναπόσπαστα συνδεδεμένες μὲ τὴν ἀνθρώπινη φύση, μποροῦν δὲ νὰ ἀποδειχθοῦν ἰδιαιτέρως ὠφέλιμα ὡς κινητήριες δυνάμεις γιὰ τὴν ἐπιδίωξη τῆς ἀρετῆς, ἀνάλογα μὲ τὴ χρήση τους ἀπὸ τὸν λόγον (τὴ λογικὴ)³⁷. Ὅλα λοιπὸν τὰ ἀνθρώπινα χαρακτηριστικὰ μποροῦν νὰ

36. Γρηγορίου Νύσσης, *Λόγος περὶ ψυχῆς καὶ ἀναστάσεως*, PG 46, 56-7: «Καὶ μὴν ὁρῶμεν [...] οὐ μικρὰν ἐκ τούτων γινομένην τὴν πρὸς τὸ κρεῖττον συνεισφορὰν τοῖς ἐναρέτοις».

37. Γρηγορίου Νύσσης, *Λόγος περὶ ψυχῆς καὶ ἀναστάσεως*, PG 46, 59-61: «Ταῦτα δὲ ἐστὶν ὅσα ἐν ἡμῖν γινόμενα πάθη λέγε, ἃ οὐχὶ πάντως ἐπὶ κακῷ τινι τῇ ἀνθρωπίνῃ συνεκκληρώθη ζωῇ· ἥ γὰρ ἂν ὁ Δημιουργὸς τῶν κακῶν τὴν αἰτίαν ἔχῃ, εἰ ἐκείθεν αἱ τῶν πλημμελημάτων ἦσαν ἀνάγκαι συγκαταβεβλημέναι τῇ φύσει· ἀλλὰ τῇ ποιᾷ χρήσει τῆς προαιρέσεως, ἢ ἀρετῆς, ἢ κακίας ὄργανα τὰ τοιαῦτα τῆς ψυχῆς κινήματα γίνεταί [...]. Οὐκοῦν εἰ μὲν ὁ λόγος, ὃ δὴ τῆς φύσεώς ἐστιν ἐξάαιρετον, τῶν ἔξωθεν ἐπεισκληθέντων τὴν ἡγεμονίαν ἔχοι, [...] οὐκ ἂν τι πρὸς κακίας ὑπηρεσίαν τῶν τοιούτων κινήματων ἡμῖν ἐνεργήσῃ, τοῦ μὲν φόβου τὸ ὑπήκοον ἐμποιοῦντος, τοῦ δὲ θυμοῦ τὸ ἀνδρεῖον, τῆς δειλίας δὲ τὴν ἀσφάλειαν, τῆς δὲ ἐπιθυμητικῆς ὁρμῆς τὴν θείαν τε καὶ ἀκήρατον ἡμῖν ἡδονὴν προξενούσης».

ἀξιοποιηθοῦν, ἐφ’ ὅσον τὸ ἐπιθυμεῖ ὁ ἄνθρωπος, καὶ νὰ συμβάλουν στὴν τελείωση καὶ τὴν ἀπόλαυση τῶν θείων ἀγαθῶν. Τίποτε δὲν εἶναι δοσμένο ἀπὸ τὸν Θεὸ ὡς ἂφ’ ἑαυτοῦ κακὸ ἀλλὰ ἡ χρῆση του κατὰ προαίρεσιν μπορεῖ νὰ ὀδηγήσει τὸν ἄνθρωπο νὰ γίνῃ θεὸς κατὰ χάριν ἢ –κατὰ τὴν διατύπωση τοῦ Γρηγορίου ποὺ ἐνδιαφέρει περισσότερο τὴν παροῦσα ἐργασία– «πατέρας τοῦ ἑαυτοῦ του».

Ἡ φράση αὐτὴ τοῦ Καππαδόκη Πατέρα ἔδωσε στὴν παροῦσα ἐργασία τὴν ἀφορμὴ νὰ ἀσχοληθεῖ ἐκτενέστερα μὲ τὴ διδασκαλία του ἀναφορικὰ μὲ τὸ ὑπὸ ἐξέτασιν ζήτημα, καθὼς ἔρχεται σὲ μιὰ ἐνδιαφέρουσα συνήχηση μὲ τὸ ἐπιχείρημα τοῦ Habermas. Γιὰ τὸν Νύσσης, ἡ ἀγαθὴ ἄσκηση τῆς προαιρέσεως ὀδηγεῖ σὲ αὐτὸ ποὺ ὀνομάζει «νὰ γίνουμε πατέρες τοῦ ἑαυτοῦ μας»: «ἐαυτῶν γὰρ τρόπον τινὰ πατέρες γινόμεθα, ὅταν διὰ τῆς ἀγαθῆς προαιρέσεως ἑαυτοὺς πλάσωμέν τε καὶ γεννήσωμεν καὶ εἰς φῶς προαγάγωμεν»³⁸. Ἡ, μὲ μιὰ ἐλεύθερη, «χαμπερμασιανή» μετάφραση: «Γινόμαστε κατὰ κάποιο τρόπο ἀκέραιοι δημιουργοὶ τοῦ ἑαυτοῦ μας (τῆς βιοϊστορίας μας), ὅταν μὲ τὴν ἀγαθὴ ἄσκηση τῆς ἐλευθερίας τῆς βούλησης πλάσουμε καὶ γεννήσουμε τὸν ἑαυτὸ μας καὶ τὸν ὀδηγήσουμε στὸ φῶς».

Ἡ ἀντιστοιχία μεταξὺ τῶν δύο ἐπιχειρημάτων εἶναι προφανὴς καὶ δὲν πρόκειται γιὰ μιὰ ἀπλὴ συνήχηση. Ἀμφότεροι μιλοῦν γιὰ τὴν αὐτονομία· ὁ Habermas ἀρκεῖται νὰ θέσῃ –χωρὶς νὰ εἶναι λίγο αὐτό– τὸ πλαίσίό της, ὁ Γρηγόριος ὀρίζει τὸ περιεχόμενο καὶ τὸν σκοπὸ της, τὴν ἀγαθότητα καὶ τὸ φῶς ἀντίστοιχα. Ὁ «ἀκέραιος δημιουργὸς τῆς προσωπικῆς βιοϊστορίας» εἶναι ὁ ἴδιος μὲ τὸν «πατέρα τοῦ ἑαυτοῦ του», ἐφ’ ὅσον ἡ ἐλευθερία τῆς βούλησης εἶναι ὁ καθοριστικὸς παράγοντας τοῦ αὐτοπροσδιορισμοῦ καὶ τῆς αὐτοεκπλήρωσης καὶ στὶς δύο περιπτώσεις. Ἡ ἀνάγκη γιὰ διατήρηση τῶν ὅρων τῆς αὐτονομίας ἐνεργοποιεῖται τόσο στὸ πλαίσιο τῆς σχέσης Θεοῦ-ἀνθρώπου ὅσο καὶ στὸ πλαίσιο τῆς σχέσης γονέα-τέκνου: στὸ πρῶτο, ὁ Θεὸς προικίζει μὲ τὴν ἐλευθερία τῆς βούλησης τὸν ἄνθρωπο καὶ «αὐτοδεσμεύεται» στὸν σεβασμὸ της ἀπὸ ἀγάπη πρὸς αὐτόν («δι’ ὑπερβολὴν τῆς εἰς τὸν ἄνθρωπον τιμῆς»)· στὸ δεύτερο, οἱ γονεῖς ἀναγνωρίζουν τὴν ὑπαρξιακὴ καὶ ὄντολογικὴ ἀξία τῆς «γονιδιακῆς τυχαιότητος» καὶ

38. Γρηγορίου Νύσσης, *Εἰς τὸν Ἐκκλησιαστὴν*, GNO V, 380.

αὐτοδεσμεύονται νὰ ἀπέχουν ἀπὸ τὴν παρεμβολὴ τῆς ἐπιλογῆς τους, σεβόμενοι τὴν ἠθικὴ ἀκεραιότητα καὶ ἰσότητα τοῦ μελλοντικοῦ τέκνου τους.

7. Διευκρινιστικὴ παρέκβαση

Στὸ σημεῖο αὐτὸ ἀναγκαῖες κρίνονται πρὸς ἀποφυγὴ παρερμηνειῶν δύο διευκρινίσεις: Πρῶτον, ἡ παροῦσα ἐργασία δὲν ἐπιδιώκει τὸν ἐντυπωσιασμό ὑποστηρίζοντας ὅτι ὁ Habermas ἐμπνεύσθηκε –ἢ ἔστω ἐπηρεάστηκε– ἀπὸ τὸν Γρηγόριο Νύσσης. Κάτι τέτοιο θὰ ἀποτελεῦσε ἀντικείμενο μιᾶς ἄλλου εἵδους μελέτης (ἱστορικο-φιλοσοφικῆς) καὶ δὲν εἶναι στὶς προθέσεις τῆς παρούσας νὰ τὴν ὑποκαταστήσει. Ὡστόσο, αὐτὸ πὺ μπορεῖ μὲ ἀσφάλεια νὰ ὑποστηριχθεῖ εἶναι ὅτι ὁ Kierkegaard εἶχε διδαχθεῖ τοὺς Καππαδόκες Πατέρες κατὰ τὴ διάρκεια τῶν θεολογικῶν σπουδῶν του, γνῶριζε τὸν Νύσσης καὶ ἔχει ἐπηρεαστεῖ ἀπὸ τὸ πνεῦμα του, τὸ ὁποῖο οὕτως ἢ ἄλλως εἶναι γνωστὸ καὶ εὐρύτερα ἀποδεκτὸ στὸν προτεσταντικὸ κόσμον καὶ στὴ Δυτικὴ φιλοσοφία³⁹. Ὑπ’ αὐτὴν τὴν ἔννοια, ὁ Kierkegaard ἐνδέχεται νὰ ἀποτελεῖ ἓνα ὑπόγειο ρεῦμα πὺ συνδέει μυστικὰ καὶ ὑπόρρητα τὸ χαμπερμασιανὸ ἐπιχείρημα τῆς ὑπαρξιακῆς αὐτονομίας ἐναντὶ τῶν εὐγονικῶν βελτιωτικῶν ἐφαρμογῶν μὲ τὴν πατερικὴ διδασκαλία περὶ τοῦ αὐτεξουσίου καὶ τῆς ἐλεύθερης βούλησης.

Ἡ δευτέρη διευκρίνιση ἀφορᾷ τὶς ἰδέες τῆς αὐτονομίας καὶ τῆς ἐλευθερίας, ὅπως ἀναφέρονται στὸν Habermas καὶ στὸν Νύσσης⁴⁰.

39. Περὶ αὐτῶν βλ. τὶς πολὺ ἐνδιαφέρουσες μελέτες: J. Ballan, “Gregory of Nyssa: Locating the Cappadocian Fathers in Kierkegaard’s Church-Historical Narrative”, στό: *Kierkegaard and the Patristic and Medieval Traditions*, Ashgate, London 2008, σσ. 95-102· P. Eliopoulos, “Eudaimonia in the theories of Soeren Kierkegaard and Gregory of Nyssa”, *Σχολή II*, 1 (2008), σσ. 160-167· Α. Χοτογιάν, «Σ. Κίρκεγκωρ καὶ Γρηγόριος Νύσσης. Διαλογισμοὶ στὴν περιοχὴ τῆς ὑπαρξιακῆς θεολογίας καὶ μεταφυσικῆς», *Ἑλληνικὴ Φιλοσοφικὴ Ἐπιθεώρηση* 17 (2000), σσ. 142-152. Ἐπίσης βλ. Morwenna Ludlow, *Gregory of Nyssa – Ancient and (Post)Modern*, Oxford University Press, Oxford-New York 2007.

40. Θερμὲς εὐχαριστίες γιὰ τὴ σχετικὴ ἐπισήμανση, κατὰ τὴν παρουσίαση σχεδίου τῆς παρούσας ἐργασίας στὸ Συνέδριο γιὰ τὰ 100 χρόνια τοῦ περιοδικοῦ *Θεολογία* τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, ὀφείλει ὁ γράφων στὸν Γεώργιο Δ. Παναγόπουλο, Καθηγητὴ Δογματικῆς τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας στὴν Ἀνωτάτῃ Ἐκκλησιαστικῇ Ἀκαδημίᾳ Ἀθηνῶν.

Σε καμμία περίπτωση ἡ χαμπερμασιανὴ ἐπίκληση τῆς αὐτονομίας δὲν ταυτίζεται οὔτε μπορεῖ νὰ ἀναχθεῖ στὴν πατερικὴ «προαίρεσιν» ἢ στοὺς «αὐτεξούσιον». Ἄν καὶ μεστὰ ἀνθρωπολογικὰ καὶ ἀξιολογικὰ νοηματοδοτημένη στοὺς ὑπὸ ἐξέτασιν ζήτημα, ἡ καντιανὴ προελεύσεως πρόσληψις τῆς αὐτονομίας ἀπὸ τὸν Habermas, μὲ κύριο κριτήριον ἐγκυρότητάς της τὴν καθολικευσιμότητα εἴτε στοὺς πλαίσιοι τῆς ἡθικῆς ἀνθρωπότητας ἢ στοὺς πλαίσιο μιᾶς ἐπικοινωνιακῆς κοινότητας ἴσων καὶ ἐλευθέρων πολιτῶν, εἶναι ἐντελῶς διαφορετικὴ ἀπὸ τὴν ἐλεύθερη καὶ αὐτόβουλη προσχώρηση τοῦ προσώπου στὴ διακονία καὶ τὴν ἐκπλήρωση τοῦ θεοῦ λόγου. Ἀκόμη καὶ ὑπὸ τὴν ἀναδιατύπωσή της ὡς μιὰ ὑπαρξιακὴ αὐτονομία ποὺ λαμβάνει τὰ συμφραζόμενά της ἀπὸ τὴν κερκεχωριανὴ πρόσληψις τοῦ Θεοῦ, τῆς ἁμαρτίας, τῆς ἀπελπισίας καὶ τῆς λύτρωσης, ἡ χαμπερμασιανὴ ἀντίληψις περὶ τῆς προσωπικῆς αὐτονομίας ἔναντι τῆς γενετικῆς χειραγώγησης ἀξιώνει (λιγώτερο ἢ περισσότερο ἐπιτυχῶς) τὴν ἐμμένειά της σὲ ἓνα πλαίσιο ὀρθολογικότητας, ποὺ παραμένει ἀκόμη μακρὰν τῆς (ὀρθόδοξης) χριστιανικῆς σωτηριολογίας. Αὐτὲς ὥστόσο οἱ γενικὲς παρατηρήσεις δὲν συσκοτίζουν μιὰ πολὺ ἐνδιαφέρουσα τάση προσέγγισης τῆς σύγχρονης φιλοσοφίας πρὸς τὴν πατερικὴ θεολογία, ποὺ ἐν προκειμένῳ ἐντοπίσθηκε σὲ μιὰ ἀναβάπτιση τῆς καταστατικῆς γιὰ τὴν νεώτερη φιλοσοφία ιδέας τῆς αὐτονομίας στὶς ἀρχετυπικὲς θεολογικὲς πηγές της.

8. Συμπέρασμα

Ἡ ἐπίκληση τοῦ νοητικοῦ πειράματος στὴν παροῦσα μελέτη ἔγινε προκειμένου νὰ φέρει τὸ ζήτημα τῶν βελτιωτικῶν γενετικῶν παρεμβάσεων πιὸ κοντὰ σὲ ἓνα θρησκευτὸν κοινόν, ποὺ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον βλέπει μὲ καχυποψία –ἢ καὶ καταδικάζει– τὶς ἐπιστημονικὲς πρωτοπορίες καὶ τὶς ρηξικέλευθες τεχνολογικὲς μεθόδους. Παρὰ τὴν ἐπιχειρούμενη κατὰ τὶς τελευταῖες δεκαετίες συνακρόαση ἐπιστήμης καὶ θρησκείας, εἶναι γεγονός ὅτι οἱ ἀμοιβαῖες καθ' ὅλη τὴ διάρκεια τῆς νεωτερικότητας ἐπιφυλάξεις διατηροῦνται. Γιὰ τὸν λόγο αὐτόν, ἡ ἀπὸ τὸν γράφοντα ὑποθετικὴ χρῆσις μιᾶς βιοτεχνολογικῆς ἐξέλιξης γιὰ τὴν ἐξυπηρέτηση ἑνὸς «ἀνώτερου» θρησκευτικοῦ σκοποῦ ὑπηρετεῖ

ἀποκλειστικά και μόνο τις ανάγκες μιᾶς ἀπροκατάληπτης και ἀντικειμενικῆς ἀξιολόγησής της ἀπὸ ἀντίστοιχα ἀκροατήρια.

Οἱ βιοτεχνολογικὲς παρεμβάσεις στὸ ἀνθρώπινο γονιδίωμα μὲ στόχο τὴ «βελτίωση» ἢ «ἐνίσχυση» βιολογικῶν χαρακτηριστικῶν συνδέονται ἄρρηκτα μὲ τὴν ιδέα και τὰ ζητήματα τῆς προσωπικῆς αὐτονομίας. Ὅσο και ἂν οἱ λεγόμενοι «φιλελεύθεροι εὐγονιστές» ἐπαγγέλλονται τὴ βιολογική και ἠθική τελείωση τοῦ ἀτόμου και τὴν πολιτισμική πρόοδο τῆς ἀνθρωπότητας μέσω τῆς διόρθωσης ἢ και ἐξάλειψης «παθολογικῶν» χαρακτηριστικῶν τοῦ γονιδιώματος, τὸ ἐρώτημα παραμένει ἐπιτακτικό: Ποιὸς ἀποφασίζει περὶ τοῦ παθολογικοῦ και τοῦ ὑγιοῦς, μὲ ποιὰ κριτήρια και μὲ βάση ποιές ἀρχές και ἀξίες; Ἡ, ἀκόμη περισσότερο, μὲ ποιὰ ἠθική νομιμοποίηση ἀποφασίζουν κάποιοι σήμερα γιὰ τις ἐπόμενες γενιές, τροποποιώντας ἀναντίστρεπτα τὸν γενετικό τους κώδικα και στερώντας τους τὴ δυνατότητα τῆς κριτικῆς ἀναθεώρησης τῆς ἐπιλογῆς τους; Ὑπὸ τὸ πρίσμα αὐτό, τὸ δίλημμα «τυχαιότητα ἢ ἐπιλογή» ἀποδεικνύεται ψευδεπίγραφο, καθὼς τὰ δύο του σκέλη ἀποκαλύπτεται ὅτι δὲν ἀπευθύνονται στὴ βούληση τοῦ ἴδιου προσώπου.

Εἴτε μὲ τὸ ἐπιχείρημα τῆς αὐτονομίας τοῦ Habermas ἢ μὲ τὴ διδασκαλία τοῦ Γρηγορίου Νύσσης γιὰ τὴν «προαίρεσιν», βελτιωτικὲς γενετικὲς ἐπιλογὲς ὅπως τῶν γονέων τοῦ ἐπίμαχου νοητικοῦ πειράματος δὲν βρίσκουν ἠθικὸ ἢ θεολογικὸ ἔρεισμα. Ὅπως ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ τὴ νεωτερικότητα και ἐντεῦθεν δὲν μπορεῖ νὰ κατανοηθεῖ ξέχωρα ἀπὸ τὴν ιδέα τῆς αὐτονομίας, ἔτσι και ἡ ὁδὸς τοῦ χριστιανοῦ πρὸς τὴ σωτηρία δὲν μπορεῖ νὰ κατανοηθεῖ σὰν μία αὐτόματη ἢ χειραγωγούμενη διαδικασία, ἀποκομμένη ἀπὸ τὴν ἐλεύθερη βούλησή του. Κάθε προσπάθεια τῶν γονέων νὰ ἀμφισβητήσουν και νὰ ἐλέγξουν ἐκ τῶν προτέρων τὴν ἐλεύθερη βούληση τοῦ παιδιοῦ τους και νὰ ἀφαιρέσουν τεχνητὰ κάθε ὑποτιθέμενο ἐμπόδιο γίνεται σαφὲς ὅτι συνιστᾷ ἀνεπίτρεπτο πατερναλισμὸ, προσβλητικὸ ὅχι μόνο γιὰ τὴν αὐτονομία τοῦ προσώπου ἀλλὰ και γι' αὐτὸ τὸ ἴδιο τὸ θεῖο χάρισμα τῆς ἐλευθερίας.

SUMMARY

Genetically engineered Salvation? From Jürgen Habermas to Gregory of Nyssa

By Vasileios D. Christodoulakis, *PhD*
National and Kapodistrian University of Athens

The paper deals with the issue of “gene editing” and invites us to imagine the not so remote future when human genome might be subjected to large-scale designing; through methods such as the renowned CRISPR-Cas9 it might be possible to “tailor” human genome in the earliest stages of embryogenesis, according to dominant social standards or the preferences of the future parents. The paper examines whether this scenario would be permissible either from a philosophical or from a Christian point of view.

By employing Jürgen Habermas’s influential argument of autonomy, it is argued that every person has a moral claim to perceive of itself as ‘the undivided author of its life’, that is, to edit and live a life that is genuinely its own. If parents were to ‘enhance’ their child’s biology by modifying the embryo’s DNA, they would predispose their child’s life in a biologically irreversible way towards particular values of their own choice; thus, genetic enhancement would place children at the disposal of their parents. That would result to a new type of paternalism and heteronomy, to the distortion of self-identity and harm of the vulnerable moral agency. Inspired by Søren Kierkegaard, Habermas echoes ancestral tenets of Christian existentialism, dating back to early patristic theology. Most surprisingly, the claim to an “undivided authorship of one’s own life” can be traced back to the teaching of the early Church Father, St. Gregory of Nyssa. According to the Church Father, free will is the most valuable endowment of God to humanity, by the exercise of which humans can become “fathers of themselves”.

In order to highlight the crucial elements of the two argumentations, the paper employs a thought experiment of two Christian parents wishing to edit their future child’s genome by entering into it the so-called “spirituality gene” (or “God gene”). By doing so, they hope that

they will predispose it to a firm inclination to religiosity and faith, and through it to salvation. By exposing the ill-founded elements of the aforementioned scenario, the paper highlights the special significance of the notion of personal autonomy for both moral integrity and Christian salvation, and concludes that, in order to safeguard the conditions of autonomy over the entire lifetime, freedom must be respected from the early stages of life. Invoking the idea of autonomy –suitably situated in each scheme– both philosophy and religion converge against the permissibility of designing certain genetic predispositions of human embryos by their future parents.